

Jānis Ķeruss, Aldis Upmalis

LPSR VDK vēršanās pret Latvijas radošo inteliģenci 20. gadsimta 50. gadu beigās: 1957. gada Rīgas mākslinieku “pornogrāfijas grupas” procesa piemērs

Anotācija

Rakstā analizēta vienīgā Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) krimināllieta, kurā inkriminētas apsūdzības tikai par pornogrāfiska rakstura materiālu glabāšanu un izplatīšanu. Apsūdzēti tika četri Latvijas inteliģences pārstāvji, no kuriem trim nebija saistības ar Latvijas pirmskara sabiedrību, bet viens no viņiem (Ļevs Samoilovs-Babins) pat bija PSRS atzīts grafiķis un karikatūrists. Tika veikts pētījums, kurā secināts, ka patiesie aresta motīvi nav īsti skaidri, krimināllietas sākšana akceptēta Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) līmenī.

Atslēgvārdi: pornogrāfija, VDK, Ļevs Samoilovs-Babins, Jurijs Abizovs, Gunārs Vīndedzis, Gunārs Rake, Pēteris Pečerskis, Josifs Šneiders, destalinizācija, politiskās represijas.

Ievads

1957. gada 19. aprīlī Rīgā savā dzīvoklī Artilērijas ielā 66 tika apcietināts karikatūrists un gleznotājs Gunārs Vīndedzis.¹ Gandrīz vienlaikus VDK darbinieki ieradās arī Suvorova ielā 70, kur apcietināja karikatūristu, grafiķi un mākslas fotogrāfu Ļevu Samoilovu-Babinu.² Ieraksts LPSR VDK iepriekšējās operatīvās pārbaudes lietu reģistrācijas žurnālā liecina, ka pārbaudes lietu pret Samoilovu-Babinu VDK 4. daļa uzsāka diezgan drīz pirms aresta, tā paša gada 11. martā.³

Tiesa, aresta brīdī “čekistiem” bija visai ilgi jāgaida. Piektdienas vakarā arestējamais kopā ar dzīvesbiedri bija devies uz kino. Nesen uz ekrāniem bija iznācis jaunākais padomju kino grāvējs “Divu okeānu noslēpums”. Biļetes uz to bija grūti dabūt. Tās māksliniekam bija izdevies

¹ Gunārs Vīndedzis (1918–1991), rīdzinieks, gleznotājs, interjerists, karikatūrists, ilustrators, virtuozs šaržu autors. Romana Sutas, Alberta Filkas un Augusta Zauera skolnieks. Jau pirms 2. pasaules kara strādājis Latvijas lielākajā žurnālā “Atpūta”, ilustrējis Elgas Bites romānu “Tukšā perle” (publicēts žurnālā “Atpūta” no 1940. gada 12. jūnija līdz 1941. gada 21. februārim). Ar pseidonīmu Abe Albērs sarakstījis grāmatu “Nāves izpārdošana” (Nāves izpārdošana! jeb tikai viena seja. Rīga: Mana grāmata, 1931). Kara laikā darbojies frontes ansambļi, sniedzot koncertus vācu karavīriem, leģionāriem un krievu karagūstekņiem. Pēc kara Vīndedzis kļuva par vienu no Padomju Latvijā populārākajiem karikatūristiem. Strādājis ir žurnālā “Bērniņa”, vēlāk – žurnālā “Dadzis”. Ārstatā publicējies arī žurnālā “Daugava”, “Skola un Ģimene”, “Liesma”, “Draugs”, “Zvaigzne”, laikrakstā “Cīņa” un “Sovetskaia Molodezh”, laikraksta “Padomju Jaunatne” pielikumā “Asā slotā” (Andris Vilsons, Anita Vanaga (red.). *Māksla un arhitektūra biogrāfijās*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 2003, 4. sēj., 71. lpp.). Avoti neliecina, ka padomju okupācijas periodā Vīndedzis būtu iesaistīts kādās pretpadomju aktivitātēs.

² Ļevs Samoilovs-Babins (1918–1988) dzimis Poltavā, uzaudzis Harkivā (tolaik – Harkova). Mācījies, vispirms Harkovas Teātra institūtā un mākslas skolā, bet pēc tam Ļeņingradas Mākslas akadēmijā. Jau 1939. gadā bija viņa pirmā personālizstāde. 2. pasaules kara laikā dienējis PSRS flotē. Apbalvots ar Tēvijas Kara ordeņa II šķiru un Sarkanās Zvaigznes ordeni, kuru piešķīra tikai par kaujas nopelniem. Bija izpelnījies arī medaļas: “Par Ļeņingradas aizstāvēšanu”, “Par Kēnigsbergas ieņemšanu” un “Par kaujas nopelniem”. Turklāt jau Ļeņingradas blokādes laikā viņš bija pamanījies kļūt par PSRS diezgan pazīstamu politiskā plakāta meistarū. Mākslinieks pēc kara dzīvoja Rīgā. Publicējās vietējos laikrakstos, vienlaikus turpinot arī strādāt lielākajiem PSRS preses izdevumiem, žurnālam “Ogonek”, “Smena”, “Nedelia”, “Krokodil”, laikrakstam “Pravda”, “Izvestija” u. c. Sk.: Samoilov-Babin Lev Samoilovich (1918–1988). <http://tramvaiuskustv.ru/plakat/spisok-khudozhnikov/item/104-samojlov-babin-lev-samojlovich-1918.html>.

³ LNA LVA, I-24-11, 85. lp.

nopirkt tikai uz nakts seansu. Tādēļ dzīvesbiedri atgriezās mājās jau pēc pusnakts. Apcietinātā dēls atcerējās, ka kāpņu laukumīnā pie dzīvokļa vecāki esot sadzirdējuši troksni no bēniņu puses. Paguvuši vēl pabrīnīties – nez kas šajā stundā tur augšā varētu rošīties? Bet tur gaidīja viņus. Dokumentos kā aresta datums norādīts 1957. gada 20. aprīlis.

Vēl šīs pašas izmeklēšanas ietvaros pēc piecām nedēļām, 1957. gada 25. maijā, tika arestēts dzejnieks un mākslinieks Jurijs Abizovs⁴, muzikologs un konservatorijas pasniedzējs Pēteris Pečerskis⁵ un foto-mākslinieks Gunārs Rake⁶. Visiem izvirzīta apsūdzība pēc Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Kriminālkodeksa

⁴ Jurijs Abizovs (1921–2006), literatūrzinātnieks, folklorists. Dzimis Krievijā, Sverdlovskas (Jekaterinburgas) apgabala Režas ciemā. Bērniību un jaunību Abizovs pavadīja Alapajevskas pilsētīnā. 1940. gadā iestājās Urālu Universitātē Sverdlovskā. No turienes 1942. gadā tika iesaukts Sarkanajā armijā. Frontē drīz tika nopietni ievainots un pēc ārstēšanās vairākos hospitāļos atzīts par kara dienestam nederīgu. Atvaļināts viņš atsāka pārtrauktās mācības – vispirms Sverdlovskā, bet no 1946. gada Rīgā, Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē. No 1949. gada viņš bija Rīgas Pedagoģiskā institūta pasniedzējs, bet no 1950. gada – arī dekāna vietnieks. Strādāja arī kā literārais tulkotājs krievu valodā no latviešu, poļu, čehu, serbu un horvātu, un angļu valodas. Vienlaikus bija arī Rīgas Krievu drāmas teātra galvenā režisora palīgs un redaktors izdevniecībā “Liesma”. Latvijas neatkarības laika krievu literatūras pētnieks. Sk.: Igor Gusev (proj. vad.). *Vidaishchiesia russkie latviitsi: biograficheski spravochnik*. Rīga: IK Zoriks, 2008, 122. 1991. gadā Stenfordā četros sējumos iznāca viņa mūža darbs – šai tēmai veltīts enciklopēdiskais rādītājs. Sk.: Boris Ravdin, Lazar’ Fleishman, Iurii Abyzov. *Russkaia pechat’ v Rige: iz istorii gazety Segodnia 1930-kh godov*. Stanford: Stanford University, 1997, 5 vol.

⁵ Pēteris Pečerskis (1914–1974), muzikologs un pianists. Dzimis Vīnē. Viņa tēvs Ļevs Pečerskis savulaik bija augsts ierēdnis KPFSR Ārējās tirdzniecības tautas komisariātā, un viņš tika nošauts 1938. gadā politisko tīrīšanu laikā, apsūdzēts spiegošanā. Pēteris Pečerskis 1937. gadā pabeidza Maskavas Konservatoriju. Pēc tam strādāja par filharmonijas māksliniecisko vadītāju un pasniedzēju konservatorijā Sverdlovskā. 2. pasaules kara laikā viņš bija virsnieks Sarkanajā armijā, apbalvots ar Sarkanās Zvaigznes ordeni un medaļu. Pēc kara ar ģimeni apmetās Rīgā. Strādāja par pasniedzēju Latvijas Valsts konservatorijā. Bija koncertmeistars un lektors Rīgas filharmonijā. Līdz arestam paguva uzrakstīt vairākas grāmatas, to skaitā arī par latviešu mūzikas vēsturi. No 1952. gada – PSRS Komponistu savienības biedrs. 1956. gadā apbalvots ar LPSR Augstākās Padomes Prezidija goda rakstu. Aizrautīgs retu grāmatu krājējs un tiem laikiem ievērojamas privātas bibliotēkas īpašnieks.

⁶ Gunārs Rake (1927–1973), dzimis Rīgā, Samoilova-Babina paziņa. Strādāja par fotolaborantu LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Bioloģijas un atjaunojošās ķirurģijas zinātniski pētnieciskajā institūtā. Ar ģimeni dzīvoja Mežaparkā. Profesionāli nodarbojās ar fotogrāfēšanu. Pirmskara Latvijā slavenā fotogrāfijas vecmeistara Kriša Rakes dēls.

182.¹ panta.⁷ Drīz pēc Samoilova-Babina un Vīndedža apcietināšanas, 24. aprīlī, tika arestēts arī arteļa “Rīgas Foto” fotogrāfs Josifs Šneiders, kuram arī inkriminēja nodarījumu atbilstīgi 182.¹ pantam.⁸ Iespējams, ka arī viņa arests saistīts ar to pašu drošības iestāžu realizēto kampaņu. Tiesa, viņš nebija nekādā veidā saistīts ar citiem šajā lietā apcietinātajiem vai arī ar Vīndedzi. Operatīvā pārbaudes lieta pret viņu tika aizsākta 1956. gada jūlijā.⁹ Arī apsūdzības bija nopietnākas – viņam inkriminēja radiostacijas “Izraēlas Balss” klausīšanos, kā arī to, ka sarakstē ar radnieku Izraēlā “savās vēstulēs paudis pretpadomju izdomājumus par partijas un Padomju valdības realizēto politiku, glabājis žurnālus ebreju valodā [...], bez tam nelikumīgi glabājis trīs mazkalibra šautenes [...], meklējis iespējas nelegāli izceļot uz Izraēlu.”¹⁰ Apsūdzība pēc 182.¹ panta tiesas spriedumā palika, bet tai bija otršķirīga nozīme, LPSR Augstākā tiesa piesprieda viņam četrus gadus ieslodzījuma, t. i., sodu, kurš par attiecīgajiem “noziegumiem” paredzēts 58.¹⁰ pantā.¹¹ Josifs Šneiders nekādi nefigurēja aplūkojamā krimināllietā. Ņemot vērā to, ka Samoilovs-Babins bija ebrejs un dažas dienas vēlāk tika aizturēts Josifs Šneiders, var domāt, ka VDK realizēja arī t. s. “cionistiska” rakstura propagandas” apkarošanu Latvijā un VDK intereses pamatā varētu būt šādi motīvi.

Vēsturniece Olga Aļeksejeva norādījusi, ka no 1956. gada beigām PSRS aizvien pieauga “mode cīnīties pret cionismu”,¹² bet Šneiders bijis

⁷ Šajā pantā noteikta atbildība par pornogrāfiska rakstura sacerējumu, attēlu un citu priekšmetu izgatavošanu, izplatīšanu, reklamēšanu, kā arī tirgošanu vai glabāšanu ar mērķi tos izplatīt vai tirgot. Par to paredzētais sods bija brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem. Sk.: *Ugolvonii kodeks PSFSR v redaktsii 1926 g.* <http://coollib.com/b/124310/read>.

⁸ Jessica Werneke. *The Curious Criminal Case of Iosif Aleksandrovich Schneider*. <https://sovetskoefotoblog.wordpress.com>, Dec 2, 2017; <https://sovetskoefotoblog.wordpress.com/2017/12/02/the-curious-criminal-case-of-iosif-aleksandrovich-schneider/>; Jessica Werneke (2021). Photography, pornography, and the criminal case of Joseph A. Schneider: a case study in Soviet anti-pornography legislation and enforcement in the late 1950s. *Journal of Baltic Studies*, 52(4), 585–612.

⁹ LNA LVA, 1-24-11., 5. lp.

¹⁰ Apsūdzības slēdziens 1957. gada 23. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41225 (Uzraudzības lieta), 6. lp. Šeit un turpmāk visu dokumentu, runu, vēstuļu tulkojumi no krievu valodas ir raksta autoru veikti.

¹¹ Spriedums, 38. lp.

¹² Olga Aļeksejeva. *Radikālās pretestības formas PSRS valdošajam režīmam Latvijas ebreju sabiedrībā 1970. gadu sākumā: Ļeņingradas – Rīgas prāvu prizma. Maģistra darbs*. Rīga: LU, 2011.

viens no aktīvākajiem cionisma ideju izplatītājiem Latvijā.¹³ Varbūt bija cerēts atrast pie Samoilova-Babina šādus materiālus? Par to, ka šāda versija varētu būt pamatota, liecina Jāņa Vēvera runās VDK partijas komitejas sēdēs vairākkārt izteiktās frāzes, ka galvenais padomju sabiedrības ienaidnieks ir latviešu un ebreju nacionālisms.¹⁴ Tomēr pret šo versiju liecina apstākļi, ka pārējiem apsūdzētajiem nekādi nevarēja izvirzīt ar cionistiska rakstura “noziedzīgu darbību” saistītas apsūdzības. Savukārt prāva pret Vīndedzi tika izmantota šīs krimināllietas atspoguļošanas publiskajā kampaņā. Zīmīga sakritība gan ir tā, ka Vīndedža un Šneidera tiesas process notika vienā un tajā pašā dienā – 1957. gada 16. jūlijā.

Tātad pētāmajā lietā kā apsūdzētie ir Ļevs Samoilovs-Babins, Jurijs Abizovs, Pēteris Pečerskis un Gunārs Rake.

Pētījuma aktualitāte un politiskais konteksts

Vairāki apstākļi LPSR VDK vēstures pētniecības kontekstā rada interesi par šo krimināllietu.

Pirmkārt, šī ir vienīgā LPSR VDK krimināllietā, kurā inkriminētas apsūdzības tikai par pornogrāfiska rakstura materiālu glabāšanu un izplatīšanu. Lai gan šī apsūdzība sastopama arī citās VDK ierosinātās un vadītās krimināllietās, tomēr parasti tā ir kā papildu apsūdzība lielākam “noziegumam”, galvenokārt pretpadomju aģitācijai un propagandai. Šajā gadījumā apsūdzība pēc KPSFR KK 182.¹ panta bija vienīgā.

Otrkārt, apsūdzētie galvenokārt ir iebraucēji, kuri nav bijuši saistīti ar Latvijas Republikas pirmskara sabiedrību, viņi ieņēmuši jau zināmu vietu PSRS kultūras elitē, karujoši “pareizajā” pusē PSRS un Vācijas kara laikā.

Treškārt, izvirzītās apsūdzības un izmeklēšanas gaita rada iespaidu, ka apsūdzība “pornogrāfiska rakstura materiālu glabāšanā, izplatīšanā un reklamēšanā” bijusi vienīgā VDK iespēja apsūdzēt konkrētas personas, jo politiskām apsūdzībām neizdevās savākt pierādījumus.

Ceturtkārt, interesanta ir Latvijas PSR VDK priekšnieka Jāņa Vēvera vēstule, kas pēc tiesas procesa sūfīta LKP CK otrajam sekretāram Filipam

¹³ Olga Aļeksejeva. *Radikālās pretestības formas PSRS valdošajam režīmam Latvijas ebreju sabiedrībā 1970. gadu sākumā: Ļeņingradas – Rīgas prāvu prizma. Maģistra darbs.* Rīga: LU, 2011, 46.

¹⁴ Piemēram, J. Vēvera runa VDK partijas komitejas slēgtajā sanāksmē 1957. gada 10. jūnijā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 123. lp.

Kašņikovam.¹⁵ Tā liecina, ka lieta pirms ierosināšanas saskaņota LKP Centrālkomitejas visaugstākajā līmenī.

Piektkārt, VDK partijas komitejas materiāli liecina, ka apsūdzētajiem piespriests mazāks sods, nekā VDK bija mēģinājusi panākt, jo LPSR Augstākā tiesa nav pilnībā akceptējusi tās veikto izmeklēšanu. Līdz ar to šīs lietas pētniecība ļauj sīkāk aplūkot dažādo represīvās varas sistēmas institūciju domstarpības un interešu atšķirības politisko vajāšanu jomā.

Sestkārt, attiecīgā lieta ļauj saskatīt PSRS vadības formulēto politisko vadlīniju interpretācijas LPSR VDK darbībā.

Vēstures literatūrā PSRS valsts drošības institūciju darbība pornogrāfisku materiālu izplatītāju apkarošanā nav īpaši pētīta. Pievērsta ir uzmanība drīzāk jautājumam, kā un kādos gadījumos pornogrāfijas jēdzienu attiecina uz mākslu un publicētu tekstu.¹⁶ Kā norāda Ņujorkas Universitātes profesors Eliots Borenšteins, ar pornogrāfijas jēdzienu attiecībā uz literatūru un drukātajiem masu informācijas līdzekļiem PSRS varēja apzīmēt jebkādas seksualitātes elementus vai necenzētus, rupjus vārdus: “Par piedauzīgiem tika uzskatīti drīzāk vārdi, ne darbības atspoguļojums.”¹⁷

Cīrihes Universitātes pētniece Sandra Frimmere uzskata, ka apsūdzība pornogrāfijā ir cieši saistīta ar ideoloģiska rakstura pamatojumu.¹⁸ Pirmo reizi Padomju Savienībā šāda veida pārmetums izvirzīts 1925. gadā notikušajā sabiedriskajā diskusijā par A. Volžska grāmatu

¹⁵ Filips Kašņikovs (1904–?), LKP CK otrais sekretārs no 1956. līdz 1958. gadam. Viņš bija pirmais republikas otrais sekretārs, kuru LKP Centrālā komiteja, atklāti balsojot, atcēla no amata. Saskaņā ar angļu vēsturnieka Maikla Laudera pētījumu šī atcelšana saistījās ar Kašņikova zemo popularitāti partijas elites, īpaši pilsētu un rajonu komiteju vadības, aprindās. Jau ievēlot viņu šajā amatā 1956. gadā LKP 14. kongresā, Kašņikovs saņēma diezgan daudz balsojumus “pret”. Tiesa, šis balsojums nebija spontāns, bet gan kuluāros iepriekš sagatavots nacionālkomunistu lēmums. Sk.: Michael Loader. *The Thaw in Soviet Latvia: national politics, 1953–1959. Doctoral Thesis.* London: King's College London, 2015, 150, 151.

¹⁶ Pornogrāfijas likumdošanu Padomju Krievijā ir pētījis politologs Pauls Goldšmits (*Paul W. Goldschmidt*). Latvijas PSR 20. gs. 80. gadu kontekstā to ir analizējusi vēsturniece Ineta Lipša. Sk.: Paul W. Goldschmidt (1995). Legislation on pornography in Russia. *Europe-Asia Studies.* 47(6), 909–922; Ineta Lipša (2022). Silencing Sex Education in Soviet Latvia in the early 1980s: the Case of the Destruction of the Book *Mīlestības vārdā* by Jānis Zālītis. *Acta Medico-Historica Rigensia.* 15(34), 99–104.

¹⁷ Sandra Frimmel. *Kunsturteile. Gerichtsprozessen gegen Kunst, Künstler und Kuratoren in Russland nach der Perestroika.* Böhlau Verlag, 2015, 105.

¹⁸ *Ibid.*

“Volgas draugi”,¹⁹ kurā šis darbs tika apsūdzēts “ideoloģiskajā pornogrāfijā”, ar šo jēdzienu saprotot vienkārši neidealizētu un neromantizētu padomju realitātes atspoguļojumu.²⁰ Tiesa, neideoloģizēts un neromantizēts padomju īstenības atspoguļojums literatūrā un mākslā, kurš izpelnījās ideoloģiska rakstura pārmērumus, kā to pierāda avoti un pētījumi par Latvijas kultūras vēsturi, parasti tika kritizēts ar citiem argumentiem.²¹

Šeit pētītajā krimināllietā runa ir par literatūru, fotogrāfijām, zīmējumiem un modernās folkloras pierakstiem, kuru glabāšana un rādīšana citām personām uzskatīta ne tikai par nepiedienīgu, ideoloģiski nepareizu, bet arī par krimināli sodāmu rīcību.

LPSR VDK ierosinātajās krimināllietās apsūdzība pornogrāfisku materiālu glabāšanā nav bieži praktizēta. Šo pantu inkriminēja, lai papildus diskreditētu apsūdzēto. Parasti gan apsūdzību, kas balstīta uz šo pantu, atcēla, jo pietika ar galveno apsūdzību, kas visbiežāk bija “pretpadomju propaganda un aģitācija”. Raksturīgs piemērs ir Rīgas Dzelzceļa poliklīnikas medmāsas Oļgas Inges krimināllietā, kas ierosināta 1951. gadā. Viņai inkriminēta pretpadomju literatūras glabāšana. Līdzās inkriminētajam KPFSR KK 58.¹⁰ pantam par dažāda veida “pretpadomju literatūras” glabāšanu viņa apsūdzēta arī pēc 182.¹ panta.²² Tomēr apsūdzība pēc 182.¹ panta tikusi atcelta.²³ 1957. gada 22. jūnijā tika ierosināta krimināllietā pret

¹⁹ A. Volzhskii. *Druz'ia po Volge: povest'*. Rabochaaia Moskva, 1925.

²⁰ Frimmel. *Kunsturteile*, 105.

²¹ Tipiskākie aspekti, kuriem varas iestādes pievērsa uzmanību mākslas darbos un kuru dēļ darbus lika pārstrādāt vai arī tie tika aizliegti, bija saistīti ar “nepareizu” vēstures faktu pieminēšanu, piemēram, 1967. gada 20. jūnijā LPSR Galvenā literatūras pārvalde (GLP) aizliedza Miervalda Birzes lugas “Nomaļus stacijā” izrādīšanu Raiņa Akadēmiskajā drāmas teātrī, jo tajā bija minētas 1941. gada deportācijas (Henrihs Strods (red.). *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940.–1990. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Jumava, 2011, 224.–226.). Dzejniecei Vizmai Belševicai 1969. gadā LKP CK sekretārs Aivars Goris pārmeta, ka viņa nav pietiekami viennozīmīgi parādījusi 13. gadsimtā notikušo Livonijas kristianizāciju, balstoties uz šķiru cīņas koncepciju, bet gan parādījusi to kā nacionālu un personisku traģēdiju (Guntis Berelis. *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1999, 162. lpp.). Turklāt tika norādīts uz to, ka presē un literatūrā nepareizi tiek parādīta padomju dzīves realitāte. Tā, piemēram, GLP atskaitē par 1956. gadu tika norādīts, ka LPSR izdotajās avīzēs, žurnālos un grāmatās aizvien vairāk parādās materiāli, kuru autori cenšas attēlot dzīvi padomju Latvijā tikai ar trūkumu kritiku, šādi radot lasītājā grūtsirdību un bezcerību (Strods. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā*. 216. lpp.).

²² O. Inges uzraudzības lieta, 20. lp.

²³ *Ibid.*

1939. gadā dzimušo Juriju Koganu par pornogrāfisku fotomateriālu izgatavošanu un glabāšanu, kā arī izplatīšanu paziņu vidū.²⁴ Līdzās Vīndedža, Samoilova-Babina, Abizova un Rakes lietām no visām līdz šim apzinātajām VDK krimināllietām arī šajā nav citu apsūdzību kā vien pēc 182.¹ panta. Nākamajā dienā ar 4. daļas operatīvā pilnvarotā kapteiņa Ivanova rīkojumu šī lieta tika nodota LPSR prokuratūrai, lai to izmeklētu citas institūcijas, jo “minētais noziegums nav valsts drošības iestāžu kompetencē”.²⁵

Helēna Celmiņa²⁶, kuru apcietināja 1962. gadā par pretpadomju aģitāciju un propagandu un notiesāja uz četriem gadiem, atcerējās:

“Pēdīgi pienāca diena, kad sauca augšā visu pierakstīto izlasīt. Lieta skaitījās pabeigta. Kas tik tur viss nebija! Tak jau Trautmanis²⁷ lielu centību bija parādījis, lai izpatiktu priekšniecībai. Visādi panti parādījās uz lietas vāka. Tajās dienās uzzināju, ko vēl neviens nezināja: pasaulslavenā mākslinieka grafiķa Sigismunda Vidberga “Erotika” esot pornogrāfija. Reiz kratīšanā pie manis bija atrasti trīs Vidberga zīmējumi un vēl viens, kuru manas draudzenes vīrs lūdza palielināt. Tā par “pornogrāfijas glabāšanu izplatīšanas nolūk” pants klāt.”²⁸

Laika periodu no 1956. gada beigām līdz 1958. gadam var uzskatīt arī par Hruščova represīvās politikas kulminācijas periodu Padomju Savienībā.²⁹ To lielā mērā ietekmēja revolucionārie notikumi Ungārijā 1956. gada oktobrī un novembrī. Vēsturnieks Ritvars Jansons par Ungārijas notikumu ietekmi uz PSRS politiku brīvdomības apspiešanā raksta:

“Notikumiem Ungārijā un to ietekmei uz PSRS sabiedrību PSKP CK pievērsa lielu uzmanību. PSKP CK Prezidija 1956. gada 19. decembra sēdē nolēma apstiprināt PSKP CK vēstules projektu partijas organizācijām “Par partijas organizāciju masu politiskā darba pastiprināšanu un naidīgu, pretpadomju elementu

²⁴ 4. daļas operatīvā pilnvarotā kapteiņa Ivanova 1957. gada 22. jūnijā sagatavotais lēmums par Jurija Kogana arestu. LNA LVA, 1986-1-41347 (Uzraudzības lieta), 4. lp.

²⁵ *Ibid.*, 10. lp.

²⁶ Helēna Celmiņa (1919–2017), pretošanās kustības komunistiskajai varai dalībiece.

²⁷ Andris Trautmanis (1934).

²⁸ Helēna Celmiņa. *Kā plika pa nātrām*. Rīga: Preses nams, 1998.

²⁹ V. Kozlov, S. Mironenko (red.). *Kramola: inakomyšie v SSSR pri Khrushcheve i Brezhneve 1953–1982 gg.: rassekrechennye dokumenty Verkhovnogo Suda i Prokuratury SSSR*. Moskva: Materik, 2005, 100.

izlēcieni novēršanu”. Vēstuli nosūtīja Komunistiskās partijas savienoto republiku CK, novadu, apgabalu, pilsētu un rajonu komitejām ar norādījumu, ka vēstule jāapspriež visās partijas pirmorganizācijās.”³⁰

Šī PSKP CK vēstule kā lietas ierosināšanas iemesls ir pieminēta redaktoru Irinas Beloborcevas, Natālijas Mīrskas un Borisa Ravdina sagatavotajās zemsvītras piezīmēs Jurija Abizova un Dāvida Samoilova³¹ sarakstei veltītajā rakstu krājumā.³² Par šo lietu rakstīts:

“1957. gada maijā, iespējams, iecerētās kampaņas, kuru iniciēja PSKP CK vēstule “Par partijas organizāciju masu politiskā darba pastiprināšanu un naidīgu, pretpadomju elementu izlēcieni novēršanu”, ietvaros LPSR VDK arestēja Juriju Abizovu kopā ar dažiem Rīgas inteliģences pārstāvjiem sakarā ar to, ka viņi nodarbojās ar tādu tekstu radīšanu un izplatīšanu, kuri “pēc savas būtības ir nepiedienīgi”.”³³

Avotos pagaidām izdevies atrast tikai netiešas norādes uz to, ka šie aresti notikuši kādas konkrētas kampaņas ietvaros. Grupu operatīvās izstrādes lietas uzskaites žurnālā atrodamas norādes par dažādām VDK operatīvās izstrādes lietām, kuras saistās ar visai plašu tematisko loku: lietas sāktas pretizlūkošanas nolūkos, tās centrējas uz uzņēmumu un iestāžu personāla uzraudzību, visai daudz lietu ir saistītas ar ieslodzīto uzraudzību, kuri atgriežas Latvijā. Tomēr neviena lieta nav par pornogrāfiska rakstura materiālu izplatītāju uzraudzīšanu.³⁴ VDK partijas organizācijas atskaites par komitejas darbību laika periodā no 1956. gada 26. jūnijam līdz 1957. gada 15. novembrim projekts liecina, ka VDK vadība atsaucās uz PSKP CK 1956. gada 19. decembra vēstuli, norādot, ka tā savā darbībā balstījies uz vēstules nostādnēm:

³⁰ Rītvars Jansons. Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS / Latvijas PSR, 1953.–1967. No: Andris Caune (red.). *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 21. sēj., 410. lpp.

³¹ Dāvids Samoilovs, īstajā vārdā Davids Samuilovičs Kaufmans (1920–1990), tulkotājs un dzejnieks.

³² Jurii Abyzov. *Jurii Abyzov – David Samoilov: perepiska*. Tallin: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2009.

³³ *Ibid.*, 22.–23. lp.

³⁴ LNA LVA, 1-24-55.

“Kā zināms, PSKP CK 1957. gada [tekstā ir pārrakstīšanās – aut.] 19. decembra³⁵ rīkojumā ir valsts drošības orgāniem izvirzījuši vairākus uzdevumus. Šai sakarā LPSR VDK komunisti ir veikuši vairākus labus darbus, novēršot atsevišķu nacionālistisko elementu naidīgo darbību, kuri pacēla savu galvu Ungārijas kontrrevolucionāro notikumu laikā.”³⁶

Kā galvenie darbības virzieni bija pieminēta 75 īpaši bīstamu valsts noziedznieku meklēšana. Tāpat kā komitejas panākums minēts PSRS VDK 1957. gada 25. oktobra ziņojums padomju presē par amerikāņu aģentu Zariņa³⁷ un Bromberga³⁸ notveršanu. “Lielu darbu ir ieguldījuši mūsu organizācijas komunisti amerikāņu aģentu meklēšanā un atmaskošanā,” rakstīts VDK darbības gada atskaites projektā.³⁹ Kā organizācijas darbības lielākais trūkums minēts tas, ka pusgada laikā VDK “nav atradusi personas, kuras 1957. gada 15. maijā pie Rīgas pilsētas milicijas pārvaldes bija izkārušas buržuāziskās Latvijas karogu”.⁴⁰

³⁵ 1956. gada 19. decembra PSKP CK vēstulē “Par partijas organizāciju politiskā darba stiprināšanu masās un pretpadomju, naidīgu elementu izlēcieni novēršanu” bija runa par Ungārijas revolucionāro notikumu negatīvo ietekmi uz PSRS iedzīvotāju apziņu. Īpaši tika kritizēta inteliģence, norādot, ka parādījušies noskaņojumi apšaubīt partijas līnijas pamatotību, atkāpties no sociālistiskā realisma principiem. Tāpat vēstule vērsās pie drošības iestāžu komunistiem, aicinot viņus modri vērsties pret ienaidnieka izlēcieniem. Šo vēstuli CK izsūtīja visu republiku centrālkomitejām, apgabalu, rajonu, pilsētu partijas komiteju vadībām. Vēsturnieks Rūdolfs Pihoja pamatoti norādījis, ka šī vēstule, vismaz līdz 2000. gadam, nav bijusi pētnieku uzmanības centrā. Sk.: Rudolf Pikhoia. *Sovetskii Soiuz: istoriia vlasti, 1945–1991*. Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 2000, 144.

³⁶ LPSR VDK partijas komitejas gada darbības atskaites ziņojuma projekts. LNA LVA, PA-7962-1-61, 69. lp.

³⁷ Leonīds Zariņš (1927–1954) – 2. pasaules kara beigās devies bēgļu gaitās. 1953. gadā Centrālā izlūkošanas pārvalde viņu desantēja no lidmašīnas Auces apkārtnē ar mērķi iesaistīt pretošanās kustībā, bet drīz vien viņš tika apcietināts un pēc tiesas sprieduma nošauts.

³⁸ Leonīds Brombergs (1914–1972) 1945. gadā atstāja Latviju. 1948. gadā sāka sadarbīties ar ASV izlūkdienestu. 1953. gadā desantējās Ķemeru apkārtnē, bet drīz tika apcietināts. Miris nometnē Mordovijā.

³⁹ *Soiuz: istoriia vlasti, 1945.–1991*. Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 2000, 144.

LPSR VDK partijas komitejas gada darbības atskaites ziņojuma projekts. LNA LVA, PA-7962-1-61, 69. lp.

⁴⁰ Sk.: Jānis Ķeruss. LPSR VDK vērsšanās pret “pretpadomju aģitāciju un propagandu”: 1957. gada krimināllietu analīze. No: Kristīne Jarinovska (red.). *Lielais Brālis Tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras. Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē*

Neapšaubāmi, ka šis PSKP CK dokuments kalpoja par pamatu arī LPSR VDK “modrības paaugstināšanai” un represīvo darbību pastiprināšanai. Šo dokumentu apsprieda VDK partijas komitejā 1957. gada 16. janvārī. 4. daļas vadītājs Poļikarpovs šausminājās par brīvdomību kultūras jomā: par to, ka pieļauta dzejnieka Harija Heislera⁴¹ poēmas “Nepabeigtā dziesma” publicēšana,⁴² par to, ka “pusjukusī spiritīste, dzejniece Mirdza Ķempe [...] jaucas, ja tā varētu teikt, augstākajās literātu aprindās un ideoloģiski ietekmē latviešu literatūru. Kādēļ šī apolitiskā, morāli un garīgi izkurtējusi niecība bauda LPSR Kultūras ministrijas atbalstu?”⁴³ Nobeigumā viņš uzsvēra, ka 4. daļas komunisti pieliks visus spēkus “mūsu sociālistiskās valsts” aizstāvēšanai, kā to paredz PSKP CK 19. decembra vēstule.⁴⁴

Rīgas mākslinieku lietas būtība

Dokumenti liecina, ka krimināllieta pret Ļevu Samoilovu-Babinu ierosināta 1957. gada 20. aprīlī,⁴⁵ un tajā pašā dienā parakstīts aresta orderis.⁴⁶ Nevar konstatēt, ka apsūdzētie būtu izplatījuši, tirgojuši vai reklamējuši materiālus, kurus izmeklētāji dēvēja par pornogrāfiskiem. Apsūdzībā inkriminētie materiāli tikuši izplatīti visai šaurā lokā un apsūdzētie uzsvēruši, ka nav reklamējuši aizraušanos ar interesi par šāda veida materiāliem, ne arī mēģinājuši “morāli samaitāt [rastlit] – krievu val.] citus cilvēkus”⁴⁷.

Materiāli, kuri lietā figurē kā “pornogrāfiska rakstura”, ir visai daudzveidīgi – gan dažādas fotogrāfijas un zīmējumi, ko dēvēja par pornogrāfiskiem, gan latviešu un citvalstu literatūras klasika, gan modernā folklorā, kurai vairumā gadījumu bija politisks zemteksts.

2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016, 295.–297. lpp.; LPSR VDK partijas komitejas gada darbības atskaides ziņojuma projekts. LNA LVA, PA-7962-1-61, 71. lp.

⁴¹ Harijs Heislars (1924–1985), latviešu literāts un dzejnieks.

⁴² Harija Heislera poēma “Nepabeigtā dziesma” pirmo reizi publicēta žurnālā “Zvaigzne” 1956. gadā.

⁴³ LNA LVA, PA-7962-1-61, 47. lp.

⁴⁴ *Ibid.*, 48. lp.

⁴⁵ Lēmums par krimināllietas uzsākšanu pret Ļevu Samoilovu-Babinu. Parakstīts 1957. gada 20. aprīlī. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 4. lp.

⁴⁶ Lēmums par Ļevam Samoilovam-Babinam piemērotā drošības līdzekļa izvēli. Parakstīts 1957. gada 20. aprīlī, 6. lp.

⁴⁷ Piemēram, Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 30. maijā, 154.

Lēmumu par lietas uzsākšanu ir pieņēmis LPSR VDK 4. daļas 1. nodaļas vecākais pilnvarotais kapteinis Vladimirs Pavlovskis.⁴⁸ Bet to ir parakstījuši: LPSR VDK 4. daļas priekšnieka vietnieks un tās pašas daļas 1. nodaļas priekšnieka vietnieks. Arī lēmumu par arestu parakstījuši visi iepriekš minētie un vēl VDK Izmeklēšanas nodaļas priekšnieka kapteiņa Kārļa Vītola vietnieks. Tātad lieta sāka VDK 4. daļā. Šī daļa attiecīgajā laika posmā nodarbojās galvenokārt ar “pretpadomju elementu” atklāšanu un apkarošanu. Tas ir viens apstāklis, kas liecina, ka process ievadīts kā “pretpadomju lieta”.

Arī laikabiedru atmiņas liecina par politiska rakstura motīviem. Stenfordas Universitātes profesors Lazars Fleišmans, kuram 1957. gadā bija 13 gadu, 2018. gadā rakstītā vēstulē Jānim Čerušam šādi atspoguļoja savas atmiņas par šo lietu:

“[...] Pats aresta fakts pēc PSKP 20. kongresa un staļinisma nosodījuma likās ārkārtējs un neizskaidrojams notikums. Vienīgais skaidrojums, ko es kā pusaudzis toreiz dzirdēju, – apsūdzība pornogrāfijā. Vienīgais izskaidrojums, ko es, pusaudzis, toreiz biju dzirdējis un domāju arī tagad, – lietas pamatā bija Samoilova, kurš bija ļoti talantīgs, droši vien attiecīgajā laikā līdz arestam viens no talantīgākajiem karikatūristiem, zīmējumi. Toreiz bija arī pieņēmumi un aizdomas, ka pamatā bijuši politiskie motīvi (Jūs ziniet, mēs neviens varai neticējām) un pornogrāfija kaļpoja tikai par aizsegu.”⁴⁹

Ļavam Samoilovam-Babinam izvirzītās apsūdzības

Kratīšana Samoilova-Babina dzīvoklī notika 1957. gada 19. aprīļa vakarā. Šajā laikā ģimene atradās kinoteātrī. Šāda operativitāte vēlreiz apstiprina minējumu, ka dzīvoklis un tā iedzīvotāji ir iepriekš tikuši novēroti. Acīmredzot, par viņu nodomu doties uz kinoteātri bija kļuvis zināms. Kā liecina 1957. gada 10. jūnija VDK partijas komitejas sanāksmē nolasītais kapteiņa Pavlovskā referāts par to, kā tiesu un prokuratūras darbinieki traucē VDK darbu, Samoilova-Babina aizturēšanas iemesls varēja būt viņa politiskie uzskati. Pavlovskis sacīja: “Šī gada aprīlī mēs arestējām Latvijas

⁴⁸ Vladimirs Pavlovskis 1917. gadā dzimis Ludzā, LPSR VDK 4. daļas, 3. nodaļas priekšsēdētāja vietnieks (1955–1957).

⁴⁹ Lazara Fleišmana vēstule Jānim Čerušam 2018. gada 13. maijā.

Mākslinieku savienības locekli, laikraksta “Sovetskaia Molodozh” karikatūristu Samoilovu par viņa pretpadomiskiem uzskatiem. Kratīšanā pie viņa atrasti materiāli, kuri liecina par viņa dziļo morālo pagrimumu.”⁵⁰

Zīmīgi, ka VDK krimināllietas dokumentos apsūdzības pret Samoilovu-Babinu atsevišķos gadījumos, iespējams, aiz lietu gatavojošā ierēdņa neuzmanības vai paviršības, minētas kā apsūdzības pretpadomju aģitācijā. Kā šīs lietas ierosināšanas pamats standartizētajā uzraudzības lietas sākumā ievietotajā veidlapā norādīta pretpadomju aģitācija.⁵¹ Zīmīgi, ka PSRS VDK Specdaļas 1958. gada 20. marta lūgumā atsūtīt Ļeva Samoilova-Babina lietu uz Novorosijsku sakarā ar viņa brāļa Jūlija Samoilova lietas “izstrādi”, norādīts, ka Ļevs Samoilovs-Babins ticis arestēts par pretpadomju aģitāciju, par kuru paredzēts sods pēc KPFSR KK 58.¹⁰ panta.⁵² Pilnībā gan nevarētu piekrist Pavlovskā apgalvojumam, ka šī lieta ir iecerēta kā politiska un tikai kratīšanas rezultātā atrasto materiālu dēļ pārkvalificēta kā lieta “par netikumību”. Par to liecina apstākļi, ka tai pašā dienā apcietināts arī Vīndedzis, kura lietā kādus politiskus zemtekstus grūti saskatīt. Šķiet, VDK jau bija tomēr arī informācija par Samoilova-Babina rīcībā esošo materiālu raksturu.

Interesants ir arī 1957. gada 14. jūnijā – tāpat gandrīz divus mēnešus pēc apcietināšanas – uzrakstītais kratīšanā izņemto priekšmetu uzskaites un izvērtēšanas akts.⁵³ Tas liecina, ka kratīšanā vispirms izņemti dzīvokļa saimnieka personu apliecinošie dokumenti un apbalvojumi, tad – privātā sarakste un dienasgrāmata ar adresēm, vēl – 20. gadsimta sākumā ļoti populārā vācu satīriskā žurnāla “Simplicissimus”⁵⁴ deviņi iesieti gadagrāmati un albums ar pasaules politisko darbinieku fotogrāfijām un litogrāfijām. Redzams, ka meklētājus vispirms interesējuši apcietināmā kontakti, sarakste un profesionālā darbība. Tālāk sarakstā ir albums “Lūk, viņa, Amerika”.⁵⁵ Šāds nosaukums bija Maskavā 1949. gadā izdotajam aukstā

⁵⁰ Kapteiņa Pavlovskā referāts LPSR VDK partijas komitejas sēdē 1957. gada 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 132. lp.

⁵¹ Ļeva Samoilova-Babina uzraudzības un kontroles lieta. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. lp.

⁵² Novorosijskas pilsētas karaspēka daļas Nr. 20872 VDK Sevišķās daļas vēstule LPSR VDK Arhīvu uzskaites daļas vadībai 1958. gada 20. martā, 79.

⁵³ Lēmums par kratīšanā konstatētajām lietām 1957. gada 14. jūnijā, 15. lp.

⁵⁴ “Simplicissimus” – Vācijā no 1896. līdz 1967. gadam izdots satīriskas nedēļas žurnāls.

⁵⁵ Maksim Gor’kii i dr. *Vot ona, Amerika: sbornik pamfletov, passkazov i ocherkov o Soedinenykh Statak Ameriki*. Molodaia gvardiia, 1949.

kara laika padomju politiskās propagandas oficiālam izdevumam, kurā arī apcietinātais publicējies. Krimināllietas lietiskajos pierādījumos saglabājusies tikai izņemtā literatūra un folklorā, bet ne fotogrāfijas. Tomēr tiesas sprieduma apsūdzējā daļā minēts, ka laika periodā no 1947. līdz 1948. gadam albumā ar nosaukumu “Lūk, viņa, Amerika” (sprieduma oriģinālajā tekstā – “Vot ona, Amerika”) apsūdzētais zīmējis pornogrāfiska rakstura zīmējumus.⁵⁶ Tāpat par nepiedienīgu un lietai pievienojamu atzīta kāda dzīvoklī atrasta plastilīna figūriņa. Saskaņā ar izņemto lietu sarakstu kā pornogrāfiskas izņemtas arī 18 fotoplates, 243 fotogrāfijas, fotofilma ar 249 kadriem – kopumā viss mākslinieka fotoarhīvs. Tāpat vēl par tikpat aizdomīgiem bija atzīti atsevišķi 19 zīmējumi. Izņemta arī Ļeņingradas blokādes laikā iegūtā trofeja – vācu armijas karavīra piezīmju grāmatiņa.⁵⁷ Kā liecina vēlāk apcietinātā Jurijs Abizova nopratināšanas protokols, pie šiem “pornogrāfiskajiem” materiāliem pieskaitāmas arī vairākas Samoilova-Babina stāstītās un Abizova pierakstītās anekdotes.⁵⁸ Saskaņā ar attiecīgā dokumenta sniegto informāciju fotogrāfijās bija fiksēti sieviešu kailfoto.

Protokolā teikts, ka Samoilovs-Babins lai gan atzīst, ka tiešām ir glabājis un izplatījis pa ziņu vidū pornogrāfiska rakstura materiālus, tomēr centies arī skaidrot šo materiālu dažādo raksturu, lietojot tādus terminus kā “erotika”⁵⁹, “erotiskā māksla”⁶⁰, “vecfranču stila zīmējumi”⁶¹, “grafikas”⁶², “akta fotogrāfija”⁶³, “kaila ķermeņa fotogrāfija” (runājot par attēliem ārvalstīs iznākušos mākslas žurnālos)⁶⁴, kā arī – “akta zīmējums” u. c. Bet izmeklēšanas pārstāvis ietiepīgi visu, kur jebkādā veidā attēlots kails cilvēka ķermenis, apzīmē tikai ar vienu terminu – “pornogrāfija”. Pratināmais neapšaubāmi bija intelektuāli un erudīcijā daudz pārāks par savu pratinātāju.

⁵⁶ Tiesas spriedums. LNA LVA, 1986-1-41864, 4. sēj., 82. lp.

⁵⁷ Lēmums par kratīšanā konstatētajām lietām 1957. gada 14. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 16. lp.

⁵⁸ Abizova nopratināšanas protokols 1. jūnijā, 216. lp.

⁵⁹ Piemēram, Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 4. jūnijā, 66. lp.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

Vienlaikus, pēc LPSR VDK pieprasījuma, tika veikta kratīšana arī pie apcietinātā brālēna Mihaila Briskina Staļinas (mūsdienās Doņeckas) apgabala Ždanovas (mūsdienās Mariupoles) pilsētā, pie brāļa Jūlija Samoilova⁶⁵ Sevastopolē un pie paziņas Aleksandra Krūmiņa Tallinā⁶⁶. Interesanti, ka pie viņiem šajā lietā figurējošās vēlākās galvenās apsūdzības objekts (pornogrāfija) nav tikusi nedz meklēta, nedz pieminēta.⁶⁷ Izmeklēšanu interesējušas vienīgi apcietinātā vēstules.⁶⁸ Savukārt šajās vēstulēs, kā redzams krimināllietā, ar izmeklētāja roku rūpīgi ir pasvītrotā ikviena frāze, ikviens izteikums, kurš varētu liecināt par rakstītāja kritisku vai pat tikai ironisku attieksmi pret PSRS realitāti. Tātad tikai un vienīgi politika.

Tāpat šīs kratīšanas ir zīmīgas ar vēl kaut ko. Lai šādas darbības sinhroni notiktu arī ārpus Latvijas, bija nepieciešama atbilstoša saskaņošana. Operācija bija uzsākta ar plašu vērienu ne tikai Latvijā.

Ja meklēja vēstules, tad meklētāji zināja par sarakstes esamību. Kā arī cerēja tajā kaut ko atrast. Tātad jau pirms apcietināšanas par visiem apcietināmajiem bija ilgstoši vākta informācija.

Apcietināšanas dienā, 20. aprīlī, kapteinis Pavlovskis iepazīstināja Samoilovu-Babinu ar viņam uzrādīto apsūdzību: “Kratīšanā pie jums atrasts liels daudzums pornogrāfisko kartīšu, pastāstiet, kur jūs tās esat dabūjis?”⁶⁹

Nopratināšanā 29. maijā kapteinis Vladimirs Izvestnijs⁷⁰ jautāja arī par Samoilova-Babina politiskajiem uzskatiem. Spriežot pēc ierakstiem nopratināšanas protokolā, tā ilga no plkst. 15.45 līdz 17.30. Zīmīgs ir pratinātāja pirmais jautājums: “Pastāstiet par savu sabiedriski politisko darbību,

⁶⁵ Melnās jūras kara flotes VDK 1. sektora vecākā operatīvā pilnvarotā kapteiņa Arbužova 1957. gada 25. aprīļa rīkojums, 251. lp.

⁶⁶ Igaunijas PSR VDK izmeklētāja kapteiņa Sokolova 1957. gada 24. aprīļa rīkojums, 234. lp.

⁶⁷ *Ibid.*, 239.–269. lp

⁶⁸ Ždanovas pilsētas Staļina apgabala VDK nodaļas pilnvarotais apakšpulkvedis Fedotovs 27. aprīlī izdeva sankciju Mihaila Briskina dzīves vietas pārmeklēšanai un Samoilova-Babina vēstuļu izņemšanai, 257–258.

⁶⁹ Samoilova-Babina 20. aprīļa nopratināšanas protokols, 21.–22. lp.

⁷⁰ Vladimirs Izvestnijs (dzimis 1928. gadā Balvu pag. – ?), LPSR VDK izmeklēšanas daļas darbinieks no 1956. līdz 1962. gadam. Izmeklēja arī 1957. gada nozīmīgāko politisko lietu – sarkanbaltsarkanā karoga pacelšanu Rīgas radiotornī 1957. gada 15. maijā –, kuru nevarēja atklāt līdz pat 1958. gada pavasarim. Sk.: 1958. gada 21. marta VDK partijas komitejas sēdes protokols. LNA LVA, PA-7962-1-53, 10. lp.

dzīvojot Rīgā?” Tālāk seko: “Vai esat paudis savās vēstulēs pretpadomju uzskatus? [...] Kā var saprast sekojošus vārdus jūsu brālēnam rakstītajā vēstulē: Kā jums patīk mūsu varas vīru jaunā akcija [...]? [...] Ko konkrētu jūs domājat par valsts aizņēmumiem? [...] Par kādām PSRS valstsvīru akcijām rakstot jūs vēl domājat?”⁷¹

Citas brālēnam rakstītas vēstules sakarā tiek uzdots vēl šāds jautājums: “Sakiet, ko nozīmē vārdi pēdiņās šajā jūsu vēstules frāzē – bet šeit “Padomju Rīgā”?”⁷² Tāpat ļoti daudz pirmajā pratīnāšanas reizē apcietinātais tiek izjautāts par to, kādēļ viņš ir tik augstās domās par rakstnieka Vladimira Dudinceva romānu “Ne no maizes vien”.⁷³ Šī grāmata ir oficiāli iznākusi PSRS, tātad bijusi saskaņota visās instancēs. Tomēr tajā bija kritiski tēlota padomju birokrācija, kas ar apmelojumiem izrēķinās ar kādu tai neērtu cilvēku. Zīmīgi, ka šī grāmata bijusi kritiski minēta arī 1956. gada 19. decembra PSKP CK vēstulē.⁷⁴ Šis apstāklis, iespējams, izskaidro VDK izmeklētāju interesi. Izmeklētājs pievērsa uzmanību frāzei vēstulē, kuru Samoilovs-Babins bija adresējis brālēnam Briskīnam: “Šādu patiesību pie mums neviens nav rakstījis 30 gadus” (domāts Dudinceva romāns), un jautāja Samoilovam-Babīnam, kādēļ, pēc viņa domām, šis romāns ir paties.⁷⁵ Uz to Babins atbildēja: “Uzskatu, ka Dudinceva romāns ir viens no patiesākajiem pēdējos gados sarakstītajiem darbiem. Tomēr atzīstu, ka man nebija pilnīga taisnība, jo varu nosaukt daudzas citas patiesas grāmatas, kuras rakstījuši daudzi citi padomju rakstnieki dažādos vēstures posmos.”⁷⁶

Viņš sarunā ar izmeklētāju centās aizstāvēt savu viedokli.⁷⁷ Iespējams, VDK vadība apzinājās, ka šie un līdzīgie Samoilova vēstuļu teksti varētu netikt uzskatīti par politiski sodāmu rīcību, tādēļ apsūdzības uzturēšana pornogrāfisko materiālu glabāšanā un izplatīšanā no drošības orgānu puses bija drošāks ceļš lietas pabeigšanai un apsūdzēto notiesāšanai. Par

⁷¹ Ļeva Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 29. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 57. lp.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Vladimir Dudintsev. *Ne khlebom edinyim*. Moskva: Sovetskii pisatel', 1957.

⁷⁴ Pikhova, *Sovetskii Soiuz: istoriia vlasti, 1945–1991*, 144.

⁷⁵ Ļeva Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 29. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 61. lp.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, 53.–62. lp.

to liecina jau minētais Pavlovska referāts 15. augustā par VDK neveiksmi “Samoilova lietas” sakarā:

“Izmeklēšanas gaitā republikas prokurora vietnieks biedrs Sproģis nerekomendēja uzrādīt Samoilovam apsūdzību, kas saistīta ar viņa pretpadomju noskaņojumu, un sacīja, ka, ja mēs šādu apsūdzību viņam izvirzīsim, tad viņš tiesā šo apsūdzības līniju neatbalstīs. Aizstāvot Samoilovu, viņš, Sproģis, sacīja, ka Samoilovs drīkst izteikt savus uzskatus par partijas un valdības realizēto politiku. Lai nu kam, bet republikas prokuroram būtu jāatšķir vārda brīvība no pretpadomju izteicieniem.”⁷⁸

Iespējams, lieta bijusi iecerēta kā politiska, bet kratīšanā izņemtajos materiālos nebija izdevies atrast pietiekoši daudz pierādījumu.

Jurijam Abizovam izvirzītie apvainojumi

Hronoloģiski kā nākamais arestētais lietā figurē Juris Abizovs.

Lēmums par kratīšanu Abizova dzīvoklī parakstīts 1957. gada 6. maijā⁷⁹, bet 8. maijā veiktajā kratīšanā atrasta “pornogrāfiska rakstura literatūra un dzejoļi”.⁸⁰ Kā liecina 1957. gada 11. maijā kapteiņa Pavlova parakstīts lēmums par arestu, Abizovs pirms tam ticis pratināts dzīvokļa kratīšanas laikā.⁸¹ Abizovs bijis pazīstams gan ar Ļevu Samoilovu-Babinu, gan komponistu Pēteri Pečerski. Viņš atzinies, ka gan ar vienu, gan ar otru mainījies ar fotogrāfijām, kuras izmeklēšanā bija klasificētas kā pornogrāfiskas. Tāpat izmeklēšanā bija fiksēts, ka viņš apstiprinājis faktu – caur viņu Samoilovs-Babins un Pečerskis mainījušies ar fotogrāfijām.⁸² Tādējādi tieši caur Abizovu izmeklēšanai izdodas saistīt vienā grupā šos divus savstarpēji nepazīstamos cilvēkus.

Juris Abizovs vairākus gadus ir vācis folkloru, arī to, kas tapusi padomju ieslodzījuma vietās. Šādas folkloras vākšana tika uzskatīta par noziegumu, kuru inkriminēja krimināllietā, definējot šos materiālus par

⁷⁸ Ļeva Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 4. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj, 66. lpp.

⁷⁹ 1957. gada 6. maija lēmums par kratīšanas veikšanu J. Abizova dzīvoklī, 170. lpp.

⁸⁰ 13. jūnija lēmums par Abizova dzīvokļa kratīšanā izņemto materiālu konstatāciju, 180. lpp.

⁸¹ 11. maija lēmums par Abizova arestu, 165. lpp.

⁸² *Ibid.*

pornogrāfiskiem. Vēstures literatūrā norādīts, ka divdesmitajos gados “padomju diktatūra tikai uzraudzīja ideoloģiski “bīstamas” baumas, leģendas, anekdotes un pantiņus, taču situācija strauji mainījās trīsdesmito gadu sākumā. Personas, kuras pieķēra “nevēlamu tekstu mutiskā komunikācijā”, tagad tika sūtītas uz cietumiem un nometnēm, bet lielā terora laikā – arī uz viņsauli.”⁸³ Vēršanās pret šāda veida folkloru norisinājās arī 60.–70. gados, bet tad tā biežāk izpaudās kā attiecīgo pierakstu izņemšana un iznīcināšana.⁸⁴

Abizova 2004. gadā sastādītā un izdotā krājuma, kurā viņš apkopojis krievu folkloru [*chastushki* – pantiņi] Latvijā,⁸⁵ ievadā viņš rakstīja par “pantiņu kā folkloras žanra” pētniecību padomju okupācijas periodā:

“Kā jaunāko laiku parādība pantiņu pētniecība piekāpās tradicionālajiem folkloras žanriem. Vispirms uzmanība tika piešķirta šiem žanriem, bet “izkliedzieni” [*vykriki*] varēja pagaidīt. [...] Turklāt tautas folkloras ietvēra [...] tabuizētus tekstus, par kuru publicēšanu nevarēja būt ne runas. Pie tiem pirmām kārtām piederēja pantiņi, kuri izsmējīgi (“kontrrevolucionāri”) atspoguļoja padomju varu, vadoņus un komisārus. Turklāt daļa pantiņu [...] bija klaji “bezkaunīgi” [*pokhabnie*]. Puritāniskā padomju cenzūra tādus nevarēja pieļaut.”⁸⁶

VDK interese par literatūrzinātnieka savākto folkloru izpaudās viņa nopratināšanā 31. maijā un 1. jūnijā. Vispirms apcietinātais tika pratināts par 1957. gada 25. maijā viņa dzīvoklī izņemtu dzeju burtnīcu, kurā Abizova paziņa, ieslodzījumā pabijušais Ļeņingradas dzejnieks Rafaels Peisins pierakstījis tur dzirdētās dziesmas. Arī tālākā pratināšana liek domāt, ka tieši Abizova interese par ieslodzīto radīto folkloru (sk. 1. un 2. attēlu) pievērsusi viņam padomju represīvo orgānu darbinieku uzmanību. Vienīgi atbilstošu politisku apsūdzību apcietinātajam šīs lietas ietvaros izvirzīt nevarēja, jo tad sairtu nodoms caur Abizovu konstruēt noziedzīgo grupu. Tā nu dzeja, kas bija gan vulgāra, gan arī vienlaikus vairākas attiecīgā laika reālās izsmejoša, tika atzīta par “pornogrāfisku”.

⁸³ Aleksandr Panchenko (sast.). *Russkii politicheskii fol'klor. Issledovaiia i publikatsii.* Novoe izdatel'stvo, 2013, 4.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Iurii Abyzov (sast.). *Russkii fol'klor v Latvii: chastushki.* Rīga, 2004.

⁸⁶ *Ibid.*, 3. lpp.

-27-

УСЛЫШАННОЕ

Мы живем в век поаднего РЕАБИЛИТАНСА.

- Посадили дедку...

- За что?

За бабуку.

- А бабуку?

- За внучку.

- А внучку?

- За Жучку.

- А Жучку?

- За кошку.

- А кошку?

- За мышку. Кстати, поговаривают, что мышку, кажется, реабилитировали.

Армянская загадка: две прямые параллельные линии, между ними зигзагообразная. Ответ: правый уклон, левый уклон, а между ними генеральная линия.

Труднее стало анкеты заполнять. Есть там вредный пункт: состояли в оппозиции, проявлял ли колебания в проведении линии партии.

Ответить, что не колебался - значит, плохо. Слепо взирал на тот явный ущерб, коий наносил культ личности. Ответишь - колебался, обвинят в антипартийности. Умные люди пишут: "Колебался вместе с линией".

~~Хвалит лих хвалит хвалит хвалит~~

Посадили какого-то деятеля. Входит в камеру, там уже есть кто-то. «Давно сидишь?»

- 15 лет.

- За что?

- Сталина ругал. А ты за что?

- Хвалил.

*Ответа нет
на этот вопрос
молчание и улыбка
у него при ответе
8.5.57. по. О.С.*

Услышанное в годы войны

-31-

Мама рѳдная не знает, где сыночек погибает!

-

Мамочка рѳдная, чем ты занималась до Октябрьской революции?

-

Не нашим, не вашим, не мордве, не чувшам.

-

Хлеб наш насущный, сам засох и нас засушил.

-

Кто там не был, то побудет, а кто был, то хрен забудет.

-

Самозванцев нам не надо, командиром буду я!

-

Живем прохладно, ничего нет - и ладно.

-

- Не выйдет ~~ААА~~...

- Выйдет... А не выйдет - ворота вымажем!

-

УДП - Умрем Днем Позже.

-

- Мы не обыватели, мы не филистеры, мы не живем сегодняшним днем, мы живем завтрашним днем!..

-?..

- У нас хлеб уже назавтра выкуплен.

-

"Если это входит в систему, то не может считаться случайностью" /из жалобной книги в столовой/

-

Смотрите, детки, чем питались ваши предки! /Надпись на витрине коммерч.магазина/

-

Наше дело не рожать - сунул, вынул и бежать.

Ойчелатам
лино и
чирко у
мелр
21.5.7.
п.о.аф

2. attēls. "Kara gados dzirdētais" – 31. lappuse no J. Abizovam dzīvokļa kratīšanās 1957. gada maijā izņemtā viņa savāktā tautas folkloras krājuma. LNA LVA, 1986-1-41864, 31. lp.

Piezīmes uz krimināllietas lapas malām liecina, ka izmeklēšanu šajā burtnīcā īpaši interesējusi ieslodzījuma vietās populārā dziesma “Kolima”⁸⁷. Tās teksts kā lietiskais pierādījums pievienots lietai.

Literatūras zinātnieks Abizovs bija spiests skaidrot, ka literatūru, kura tika uzskatīta par pornogrāfisku, viņš galvenokārt ir vācis, sākot ar 1954. gadu, jo interesējās par mutvārdu daiļradi un folkloru. Par ieslodzījuma vietās sacerēto esot zināms visai maz.⁸⁸ Tiesa, atsevišķi folkloras pieraksti ir jau no kara laika.⁸⁹ Abizovs noliedza, ka šai folklorai ir pretpadomju raksturs. Protokolā šādi piefiksēts viņa sacītais: “Pēc tautas ienaidnieka Berijas notiesāšanas un Staļina personības kulta atmaskošanas es uzskatīju, ka ir pienācis laiks, kad drīkst brīvāk izteikt viedokli politiskajos jautājumos, un ka mana darbība folkloras, kura neatbilst PSKP uzskatiem, vākšanas jomā netiks uzskatīta par noziedzīgu.”⁹⁰

Uz jautājumu, kādēļ Abizovs vācis tieši nepiedienīga rakstura folkloru, viņš atbildēja, ka pierakstījis visu, kas viņam sacīts, neatkarīgi no sacītā satura.⁹¹ Viņš noliedza, ka būtu vainīgs pretpadomju literatūras izplatīšanā un glabāšanā, un uzsvēra, ka šī literatūra ir nepieciešama viņa folkloristikas pētniecības mērķiem un tā nekad nav atstājusi viņa rakstāmgaldū.⁹² Vēsturnieks Pančenko uzskata, ka šāda vēršanās pret folkloru, kura tika uzskatīta par ideoloģiski kaitīgu, izraisījusi padomju folkloristikas degradāciju.⁹³

Kā otrs punkts, kuru inkriminēja apsūdzētajam saistībā ar pornogrāfiju, bija vairākas “nepiedienīgas” fotogrāfijas, kuras tikušas iznīcinātas un lietā nav saglabājušās. Pornogrāfija tika saskatīta arī Abizova dzīvoklī izņemtajā literatūrā – albumā “Lūk, viņa, Amerika”⁹⁴, Eduarda Fuksa

⁸⁷ 13. jūnijā sagatavots J. Abizova rakstāmmašīnas identifikācijas ekspertīzes akts. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 106. lp. Dziesmas “Kolima” autors un rašanās laiks nav zināms, bet tiek uzskatīts, ka tā sacerēta 40. gadu beigās. Ir zināms, ka jau 1954. gadā to dziedāja Leningradas studenti, tātad tā bijusi jau visai plaši zināma ārpus ieslodzīto aprindām. Sk.: Vaninskii port. No: Pesennik anarkhista-podpolshchika. <http://a-pesni.org/dvor/vaninskijport.php>.

⁸⁸ Abizova nopratināšanas protokols 1. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 207. lp.

⁸⁹ *Ibid.*, 216. lp.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*, 21.–22. lp.

⁹³ Pančenko (sast.). *Russkii političeskii fol'klor*, 4.

⁹⁴ Gor'kii i dr. *Vot ona, Amerika*.

mākslas vēstures grāmatas “Erotiskās mākslas vēsture”⁹⁵ ilustrācijās, Žana Šarla de Latuša (*Jean-Charles Gervaise de Latouche*) 18. gadsimtā izdotajā darbā “Saturnīna memuari”, Samoilo-Babina zīmētajā un parakstītajā it kā nepiedienīgajā grafikā.⁹⁶

“Saturnīna memuari” (*Histoire de Saturnin, portier des chertreux, écrite par lui-meme*) ir 18. gs. franču literatūras piemineklis un viens no pasaules pirmajiem literārajiem bestselleriem. Šis sacerējums pirmoreiz izdots Parīzē 1741. gadā. Tas ir vairākkārt tulkots romāns divos sējumos. Par tā autoru pieņemts uzskatīt de Latušu. Grāmata uzrakstīta kā grēcīga mūka memuari. To uzskata par vienu no spilgtākajiem reliģisko liekulību un viduslaiku baznīcas divkosīgo morāli atmaskojošajiem darbiem pasaules literatūrā. Lai gan šī grāmata uzrakstīta renesanses laikmetā, tā atzīta par literatūras klasiku, piedzīvojuši vairākus izdevumus, bet šajā lietā tā kļuva par krimināli sodāmu pornogrāfiju.

Jāpiebilst, ka pazīstamas grāmatas figurē kā lietas materiāli arī Samoilo-Babina “noziedzīgās” darbības epizodēs. Piemēram, tiek aprakstīts notikums, kad viņš 1957. gada sākumā laikraksta “Sovetskaia Molodezh” redakcijā ienācis ar nupat Stučkas (mūsdienās – Tērbatas) ielas antikvariātā nopirktu grāmatu. Laikrakstā “Sovetskaia Molodezh” Samoilovs-Babins bijis ārštata autors, par ko liecina redaktora izsniegta izziņa.⁹⁷ Bet nopirkto grāmatu, Eduarda Fuksa “Erotiskās mākslas vēsturi”⁹⁸, viņš “noziedzīgi” rādījis kolēģim, laikraksta redakcijas māksliniekam Aleksandram Zavgorodņevam.⁹⁹

Šī grāmata ir visnotaļ nopietna vācu mākslas zinātnieka un pazīstama karikatūrista darbs. Tā iznākusi 1908. gadā Minhenē un atrodama gandrīz visās pasaules akadēmiskās grāmatu krātuvēs. Arī PSRS tā nebija aizliegta. Tomēr grāmatas īpašniekam tika inkriminēts, ka viņš ar to iepazīstinājis citus un no tās ilustrācijām noņēmis fotokopijas. Tāpat Zavgorodņevam

⁹⁵ 13. jūnija lēmums par Abizova dzīvokļa kratīšanā izņemtajiem materiāliem. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 180. lp.

⁹⁶ *Ibid.*, 206.–214. lp.

⁹⁷ Laikraksta “Sovetskaia Molodezh” redaktora P. Belova LPSR VDK izsniegta izziņa 1957. gada 7. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 76. lp.

⁹⁸ Eduard Fuchs. *Geschichte der erotischen Kunst. Erweiterung und Neubearbeitung des Werkes “Das erotische Element in der Karikatur”*. München: A. Langen, 1908.

⁹⁹ Ļeva Samoilo-Babina nopratināšanas protokols 1957. gada 4. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 68. lp.

“noziedzīgi” rādītas fotolentes un fotoplates, uz kurām, iespējams, bijuši, pēc izmeklētāju viedokļa, arī pornogrāfiska rakstura kadri.

Taču, atgriežoties pie Abizova lietas, jāpiemin, ka pie viņa veiktajā 8. maija kratīšanā figurē vēl kāda atrasta mākslas grāmata. Tas ir grafiķa Sigismunda Vidberga 1926. gadā Rīgā iznākušais albums “Erotika”.¹⁰⁰ Arī šī grāmata nebija aizliegta. Tobrīd spēkā esošajos slepenajos Galvenās literatūras pārvaldes sastādītajos aizliegtās literatūras sarakstos to meklēt ir velti.¹⁰¹ Ja grāmata būtu sarakstos iekļauta, tad glabātājam viennozīmīgi varētu inkriminēt pretpadomju literatūras glabāšanu. Piemēram, 1951. gadā apcietinātā Kurta Fridrihsona lietā ir pievienota LPSR Galvenās bibliotēku pārvaldes bibliotēku kontroles sektora darbinieka E. Egles atzinums par to, ka kratīšanā izņemtās grāmatas ir aizliegtā literatūra.¹⁰² Arī citās VDK ierosinātajās krimināllietās, kurās konfiscēta “aizliegtā literatūra”, ir Galvenās literatūras pārvaldes atzinums. Piemēram, 1951. gada 25. decembrī apcietinātās medicīnas māsas Olgas Ingēs, kurai inkriminēta apsūdzība pretpadomju literatūras glabāšanā, krimināllietā atrodams pielikums ar Galvenās literatūras pārvaldes atzinumu, kurā izņemtā literatūra iedalīta šādās grupās: izteikti pretpadomju literatūra; buržuāziski nacionālistiska literatūra; literatūra, kura ir konfiscējama kā izdota hitleriskā režīma laikā; baltēmigrantu literatūra, kura konfiscējama kā kaitīga; literatūra, kura konfiscējama kā ideoloģiski kaitīga.¹⁰³

Runājot par Samoilova-Babina u. c. lietu kopumā, jāuzsver, ka kratīšanā izņemtās grāmatas ar 1957. gada 11. jūnija VDK Izmeklēšanas daļas vadītāja Vītola akceptētu un kapteiņa Izvestnija sagatavotu pieprasījumu tika nodotas ekspertīzei Galvenajā literatūras pārvaldē LPSR Zinātņu

¹⁰⁰ Sigismunds Vidbergs. *Erotika. 24 zīmējumi ar V. Peņģerota priekšvārdu*. Rīga: Saule, 1926. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 121. lp.

¹⁰¹ Latvijas PSR Ministru padomes Literatūras un izdevniecību galvenā pārvalde: Apvienotais novecojušo izdevumu saraksts (Nr. 1-7), kas nav lietojami Latvijas PSR sabiedriskajās bibliotēkās un grāmatu tirdzniecības tīklā, un novecojušo izdevumu saraksts Nr. 8. Rīga, 1951.

¹⁰² LPSR Galvenās literatūras pārvaldes bibliotēku kontroles sektora darbinieka E. Egles ziņojums VDM izmeklēšanas nodaļas vadītājam Fotijam Pešehonovam par Kurta Fridrihsona kratīšanā atrasto aizliegto literatūru 1951. gada 19. martā. LNA LVA, 1986-1-4657, 2. sēj., 104. lp.

¹⁰³ LPSR Galvenās literatūras pārvaldes darbinieka Gavara sagatavota izziņa 1951. gada 31. decembrī. LNA LVA, 1986-1-7085, 121.–122. lp.

akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā.¹⁰⁴ Ekspertīzē bija jāatbild uz šādiem jautājumiem:

“Vai individuālā glabāšanā dzīvoklī, ņemot vērā izdevēju un saturu, var atrasties žurnāls “Simplicissimus” un kapitālistisko valstu politiķu fotogrāfijas?

Vai brīvā aprītē privātpersonu rīcībā var atrasties buržuāziskas izcelsmes grāmatas ar ilustrācijām: [..] ?”¹⁰⁵

Kopumā viss liek domāt, ka bijusi ne tikai politiska kampaņa. Iespējams, bijusi arī pavēle par katru cenu notiesāt grupu. Tāpēc grupu saskaldīt sīkāk nevarēja, lai arī Abizovam, vismaz spriežot pēc pieejamajiem pierādījumiem, būtu varējuši daudz vieglāk inkriminēt arī politiskas apsūdzības pantu.

Interesanta ir arī Abizova savākto folkloras pierakstu izvērtēšana. Līdzās dažām izņemtās literatūras vienībām šie pieraksti ir vienīgais saglabājis lietiskais pierādījums.

Sarunās izmeklētājs visu laiku uzsvēra, ka šīs piezīmes ir pornogrāfiskas.¹⁰⁶

Kopumā runa ir par mašīnrakstā veiktiem pierakstiem 73 lappušu apjomā. Kad sāk iedziļināties tekstā un noskaidrot tā izcelšanos, tad izrādās, ka runa ir par dažāda veida tekstiem – gan rupjiem un vulgāriem tekstiem ar ieslodzījuma vietā lietotu necenzētu terminoloģiju, gan smeldzīgiem ieslodzījuma vietu un ieslodzīto dzīves aprakstiem, pie kuriem pieder arī Rafaela Peisina dzejolis “Kolima”. Tāpat tekstos sastopami izteicieni un anekdotes, kurās satīriski un izsmējīgi attēlota PSRS sadzīve un politika. Vairumā gadījumu tekstos figurē pilnīgi ikdienišķas sarunu valodas paraugi, ne necenzējami rupji izteicieni.

Piefiksēts, ka daļa izteicienu nākuši no atpūtnieku mutes un pierakstīti 1954. gada vasarā Rīgas Jūrmalā, Rakstnieku radošajā namā, un tos izteikuši dažādi literāti.¹⁰⁷ Citi fiksēti starp 1952. un 1953. gadu

¹⁰⁴ Lēmums 1957. gada 10. jūnijā par ekspertīzes veikšanu šādiem darbiem: E. Fuksa “Erotiskās mākslas vēsture”, nezināma autora grāmatai “18. gadsimta erotiskā dzeja”, Žervēza de Latuša grāmatai “Saturnīna memoāri, viņa paša uzrakstīti”, kuru 1911. gadā izdeva privāta izdevniecība Leipcīgā, žurnāla “Simplicissimus” dažādu gadu numuri vācu valodā un ārvalstu politisko darbinieku fotogrāfiju kolekcija. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 87. lp.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 88. lp.

¹⁰⁶ Piemēram, LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 214. lp.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 215. lp.

rūpnīcā VEF.¹⁰⁸ Kā izteicienu un anekdošu avotus Abizovs minēja PSRS kultūras un sabiedriskajā dzīvē jau pazīstamos dzejniekus Vladimīru Lifšicu¹⁰⁹ un Ilju Frenkelu¹¹⁰, kā arī jaunās paaudzes kultūras, zinātnes un mākslas sabiedrībai piederošas personas – Sverdlovskas (mūsdienās Jekaterinburgas) Universitātes pasniedzēju, filozofijas zinātņu kandidātu Ļevu Koganu¹¹¹ un Rīgas Jaunatnes teātra režisoru Pāvelu Homski.¹¹²

Izmeklētājs Izvestnijs Abizovam jautāja par izņemto folkloras pierakstu 27. lappusi (sk. 1. attēlu): “Kas pamudināja jūs pierakstīt pretpadomju izteicienus?”¹¹³ Protokolā ir šāda atbilde:

“Es domāju, ka pēc 20. partijas kongresa drīkstēs pierakstīt dažas lietas, par kurām visi toreiz runāja. Es pierakstīju, jo uzskatīju, ka tā ir radošās darbības izpausme un to, kas rakstīts 27. lapaspusē, drīkstēs glabāt. Attiecīgajā mašīnraksta lapaspusē pausti uzskati, kuri ir nesavienojami ar PSKP paustajiem uzskatiem. Es kā literāts uzskatīju, ka drīkstu vākt mutisko folkloru, politiska un antidemokrātiska rakstura izteicienus, kuri [...] nav savienojami ar PSKP uzskatiem. Šeit pierakstīti atsevišķu personu, kuras es tagad vairs neatceros, izteicieni tūlīt pēc PSKP 20. kongresa.”¹¹⁴

Tā kā Abizovs uzstāja, ka attiecīgā literatūra ir folkloras un izmantojama pētnieciskos nolūkos, VDK norīkoja veikt izņemto materiālu tiesiski filoloģisko ekspertīzi. Ekspertīze notika 1957. gada 13. jūnijā, un to bija uzdots veikt LPSR Izglītības ministrijas Skolu institūta zinātniskajam līdzstrādniekam Borisam Infantjevam¹¹⁵, Latvijas Valsts universitātes Krievu un aizrobežu literatūras katedras docentam Mihailam Nikolajevam un šīs katedras pasniedzējai, filoloģijas zinātņu kandidātei Taisijai Grīnfeldei-Zingurei¹¹⁶.

¹⁰⁸ Piemēram, LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj.

¹⁰⁹ Vladimīrs Lifšics (1913–1978), rakstnieks, dzejnieks un dramaturgs.

¹¹⁰ Ilja Frenkels (1903–1994), dzejnieks, vairāku Padomju Savienībā pazīstamu dziesmu tekstu autors.

¹¹¹ Ļevs Kogans (1923–1997), filozofs un sociologs, viens no Urālu socioloģijas skolas dibinātājiem.

¹¹² Pāvels Homskis (1925–2016), teātra režisors un aktieris, no 1948. līdz 1961. gadam darbojies kā režisors vairākos Rīgas teātros.

¹¹³ Abizova nopratināšanas protokols 1. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 202. lp.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Boriss Infantjevs (1921–2009), Latvijas krievu literatūras zinātnieks, strādājis LVU folkloras institūtā.

¹¹⁶ Taisija Grīnfelde-Zingure (1927), LVU Filoloģijas fakultātes Krievu un aizrobežu literatūras katedras vecākā pasniedzēja, vēlāk – docente.

Eksperti, iepazīnušies ar materiālu, diennakts laikā sagatavoja visai piesardzīgu, pretrunīgu un nenoteiktu slēdzienu, kurā bija minēts, ka:

- 1) lielākā daļa materiālu nevar tikt uzskatīti par literārās folkloras paraugu (nekaunīgi pantiņi un parunas, cietumnieku dziesmas un anekdotes), jo tos nedrīkst publicēt un izmantot filoloģiskos pētījumos: LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta folkloras sektors šādus materiālus neregistrē;
- 2) izņemto materiālu vidū ir tādi, kuriem nav nekādas literārās vai mākslinieciskas nozīmes (nekaunīgi pantiņi un parunas un anekdotes par politiku); citiem materiāliem ir nekaitīgs raksturs, bet tiem nav literārās nozīmes. Tos Abizovs varētu izmantot tikai lingvistiskā darbā;
- 3) daļa materiālu, kurus pierakstījis apsūdzētais (31.–32.¹¹⁷, 53.–54. un 59. lp.), un papildu materiāls, kurš pievienots pēc Abizova lūguma, varētu tikt izmantots literatūrzinātniskos nolūkos;
- 4) vērtējums par daļu no materiāliem (31.–32., 53.–54. un 59. lp.) nemainās tikai tādēļ, ka tas tika vākts un glabāts kopā ar citiem folkloras pierakstiem: to saturs ir pornogrāfisks, nav izmantojams literārajā darbā padomju sabiedrībā.¹¹⁸

Tajā pašā dienā, 13. jūnijā, kad notika minētā ekspertīze, LPSR VDK Izmeklēšanas nodaļas priekšnieks Kārlis Vītols rakstīja pieprasījumu Latvijas PSR Rakstnieku savienības atbildīgajam sekretāram Valdim Luksam.¹¹⁹ Tajā bija rakstīts:

“Valsts Drošības komiteja lūdz jūs iepazīties ar kratīšanā pie Jurija Ivana dēla Abizova (literāta) izņemtajiem materiāliem [...] un izteikt savu viedokli par to saturu. Lūdzu tāpat paziņot, vai padomju literāts ir tiesīgs nodarboties ar nepiedienīga rakstura materiālu vākšanu un drukāšanu, un – spriežot pēc materiālu satura – vai viņam var būt kādi konkrēti literāri mērķi, kuri padomju literātam būtu pieļaujami.”¹²⁰

¹¹⁷ Sk. 2. attēlu.

¹¹⁸ LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 116.–117. lp.

¹¹⁹ Valdis Lukss (1905–1985), latviešu rakstnieks un dzejnieks, Latvijas PSR Rakstnieku savienības pirmais sekretārs 1950.–1965. gadā.

¹²⁰ VDK Izmeklēšanas nodaļas vadītāja Kārļa Vītola lūgums Rakstnieku savienības atbildīgajam sekretāram 1957. gada 13. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 2. sēj., 120. lp.

Zīmīgi arī, ka Latvijas Rakstnieku savienības valdes sekretārs Valdis Lukss parakstījis atbildes vēstuli [vēlāk – *krimināllietā iešūtu*] jau tajā pašā dienā – 13. jūnijā. Viņš atbildē visumā piekrīt VDK viedoklim: “Savāktais “materiāls” [...] ir pornogrāfisks un ar pretpadomju garu. Teksti no 1. līdz 35. lappusei liecina par kaut kādiem pretpadomiskiem noskaņojumiem. Īsts padomju literāts nekad nevāktu tādu “netīru” folkloru”.¹²¹

Protams, no radošās savienības atzinuma nebija atkarīgs lietas virzītāju Valsts drošības komitejā lēmums par to, vai Abizova attiecīgā rīcība uzskatāma par krimināli sodāmu vai ne, tomēr šo atzinumu VDK varēja izmantot kā papildu apsūdzības argumentu.

Pēterim Pečerskim izvirzītās apsūdzības

Lēmumu par Pečerska arestu 1957. gada 24. maijā pieņēmis LPSR VDK 4. daļas 1. nodaļas vecākais pilnvarotais kapteinis Merežņikovs, bet apstiprinājuši jau minētie Jerjomenko, Vasiļjevs un Vītols. Pamatojums – aizdomas par pornogrāfijas glabāšanu un pavairošanu.¹²² Kratišanā viņa dzīvoklī tika izņemtas 97 fotogrāfijas un negatīva fotofilmīna ar 25 kadriem, ko izmeklēšana atzina par pornogrāfiju saturošiem.¹²³

Tieši pie Pečerska tika atrasta grāmata “Saturnīna memuari”. Šo grāmatu viņš bija kādreiz aizņēmis no sava drauga, Latvijas PSR Valsts operas un baleta teātra galvenā administratora Abrama Smušķēviča,¹²⁴ bet 1955. vai 1956. gadā to aizdevis Jurijam Abizovam.¹²⁵ Viņš sacīja: “Kā jebkurš fotogrāfs amatieris (*fotoliubitel'*), arī es aizrāvos ar nepiedienīgu fotogrāfiju kolekcionešanu, [...] tām nebija nekāda nozīme, es tās glabāju slēgtā galda skapī [...]”¹²⁶

Tāpat viņš 1953. gadā bija no rakstniekam Anatolam Imermanim pierošanās vācu grāmatas “18. gadsimta vācu erotiskā dzeja” pārфотографējis

¹²¹ LPSR Rakstnieku savienības valdes sekretāra Valda Luksa atbilde 1957. gada 13. jūnijā.

¹²² Lēmums par P. Pečerska arestu 1957. gada 24. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 122. lp.

¹²³ Lēmums 1957. gada 10. jūnijā par kratišanā pie P. Pečerska izņemto lietisko pierādījumu konstatāciju, 131. lp.

¹²⁴ P. Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 30. maijā, 146. lp.

¹²⁵ P. Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 7. jūnijā, 161. lp.

¹²⁶ *Ibid.*, 147. lp.

ilustrācijas – slavenā austriešu dekadences laikmeta mākslinieka Fransa fon Bairosa (*Franz von Bayros*)¹²⁷ jūgendstila gravīras. Šo gravīru fotokopijas izmeklēšanā arī tika klasificētas kā pornogrāfiskas un pievienotas lietai.¹²⁸

1952. gadā Pečerskis reiz bija sava paziņas, fotogrāfa Valentīna Čičkova mājas fotolaboratorijā izgatavojis fotokopijas no pārfotografētām E. Fuksa mākslas vēstures grāmatas ilustrācijām.¹²⁹

Viņš daļēji noraidīja apsūdzības izvirzītos pārmetumus par to, ka būtu ar savu fotokolekciju “iepazīstinājis citas personas”. “Savu pornogrāfisko attēlu “kolekciju” pilnībā neesmu rādījis nevienam”, viņš teicis.¹³⁰

Gunāram Rakem izvirzītās apsūdzības

Arī Gunāra Rakes aresta orderi parakstīja izmeklētājs Vladimirs Izvestnijs – 1957. gada 24. maijā.¹³¹ Lēmums tika pieņemts uz jau apcietinātā Ļeva Samoilova-Babina lietas materiālu pamata, bet konkrētāk – pēc apsūdzētā Samoilova-Babina liecībām.¹³² Tomēr nopratināts šīs lietas sakarā Rake bijis jau pirms aresta. Sākotnēji Samoilovs-Babins nopratināšanā apgalvoja, ka t. s. nepiedienīgās fotogrāfijas ir izgatavojis pats. Bet 4. jūnijā izmeklētājs Izvestnijs viņu konfrontēja ar Rakes sacīto: “Nopratināšanā 7. maijā jūs liecinājāt, ka 1949. gadā Hostā¹³³ un 1954. gadā Mežaparkā uzņemtās pornogrāfiska rakstura fotogrāfijas jūs esat izgatavojis pats. Tomēr Rake 10. maija nopratināšanā apgalvoja, ka viņš ir izgatavojis fotogrāfijas pēc jūsu lūguma.”¹³⁴

Samoilovs-Babins piekrita, ka tā varētu būt, ka vairs neatceras sīkāk šo gadījumu.¹³⁵ Līdz ar to Rake šai lietā uzskatāms drīzāk par fotogrāfiju

¹²⁷ Francis fon Baiross (*Franz von Bayros*, 1866–1924), austriešu grafiķis, ilustrators un gleznotājs.

¹²⁸ P. Pečerska nopratināšanas protokols 1957. gada 7. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 147. lp.

¹²⁹ *Ibid.*, 157. lp.

¹³⁰ *Ibid.*, 160. lp.

¹³¹ Lēmums par Gunāra Rakes arestu 1957. gada 24. maijā, 79. lp.

¹³² *Ibid.*

¹³³ Hosta – ciemats, kūrorts KPFSR dienvidos, Melnās jūras krastā.

¹³⁴ Samoilova-Babina nopratināšanas protokols 4. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 67. lp.

¹³⁵ *Ibid.*

izgatavošanas pasūtījumu izpildītāju, kas ir klajā pretrunā ar vēlāk laikrakstā “Cīņa” publicēto šīs lietas atreferējumu (sk. tālāk).

Saskaņā ar lietas materiāliem Gunārs Rake pēc apcietināšanas pirmo reizi tika pratināts 1957. gada 3. jūnijā. Protokols liecina, ka, salīdzinot ar citiem, šis apcietinātais nemēģināja neko skaidrot. Uz izmeklētāja jautājumiem atbildēja iespējami šauri, cenšoties nepateikt neko lieku un nevienu neiegāzt, piemēram:

“Kurš no jūsu ģimenes zināja, ka jūs izgatavojat pornogrāfiska rakstura fotouzņēmumus? – Neviens nezināja. Vispār savā istabā es dzīvoju viens. Bet sieva ar meitu no 1952. gada dzīvo tālu no manis, Neretas rajonā, kurp viņa pēc augstskolas beigšanas ir nosūtīta strādāt specialitātē.”¹³⁶

Uz jautājumu “Raksturojiet Abizova politiskos uzskatus”, Rake atbildēja: “[.] Pretpadomju izteicienus manā klātbūtnē Abizovs nav sacījis”.¹³⁷

Gunāram Vīndedzim izvīrītās apsūdzības

Par Vīndedža saistību ar aplūkojamo lietu nav viennozīmīgi nepārprotamu pierādījumu. Par viņa saistību ar šo krimināllietu un to, ka viņš ticis apcietināts lielāka procesa sakarā, liecina vairāki apstākļi: (1) Vīndedzis tika apcietināts gandrīz tai pašā dienā, kad Samoilovs-Babins; (2) aizturēšanas juridiskās noformēšanas procedūra bija diezgan sasteigta; (3) viņš tika minēts publiskajā kampaņā pret “pornogrāfistiem”. Pati krimināllieta pret Vīndedzi neatrodas VDK krimināllietu arhīvā, tur ir pieejama tikai viņa Kontroles un uzraudzības lieta.

Vispirms 1957. gada 18. aprīlī Vīndedža dzīvoklī notika kratīšana.¹³⁸ Lēmumu par Gunāra Vīndedža apcietināšanu 19. aprīlī pieņēma VDK 4. daļas vecākais pilnvarotais Fiļipovs.¹³⁹ Un arī lēmumu par krimināllietas ierosināšanu 19. aprīlī pieņēma Fiļipovs.¹⁴⁰

Šāda notikumu secība un straujā virzība liek domāt, ka Vīndedzis tika novērots jau krietnu laiku iepriekš. Arī viņu apcietināt un tiesāt šīs

¹³⁶ G. Rakes nopratināšanas protokols 1957. gada 3. jūnijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 105. lp.

¹³⁷ *Ibid.*, 106. lp.

¹³⁸ G. Vīndedža dzīvokļa pārmeklēšanas protokols 1957. gada 18. aprīlī. LNA LVA, 1986-1-41349., 7. lp.

¹³⁹ Lēmums par G. Vīndedža apcietināšanu. LNA LVA, 1986-1-41349, 2. lp.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 10. lp.

kampaņas ietvaros bijis nolemts jau iepriekš. Bet no Veldres VDK izspieda ziņojumu pēdējā brīdī tieši lietas ierosināšanas vajadzībām, lai kaut kā pamatotu sāktās darbības.

Izpēte liecina, ka sākotnēji lietas ierosinātājiem nebija skaidrs, vai par Vīndedža darbībām ierosināma atsevišķa lieta, vai tās pievienojamas jau esošai. 20. aprīlī tika ierosināta atsevišķa lieta, un tā ir uzdota izmeklētājam leitnantam Voldemāram Fridriham Gothardam.

Arī 18. aprīļa kratīšanā izņemtie materiāli liecina, ka izmeklētājus interesējuši materiāli, kuriem varētu mēģināt piešķirt politisku nokrāsu.¹⁴¹

Kratīšanā tika izņemti zīmējumi un skices (215 lapas); fotogrāfijas (90 uzņēmumi); mākslinieka dienasgrāmata (71 lappuse); stāsti mašīnrakstā vācu valodā un šo rakstu tulkojumi kopā uz 285 lapām; albums ar 16 lapām; albums ar 14 lapām; Aretino¹⁴² grāmata ar 14 ilustrācijām; kāds linogriezums – visi šie materiāli klasificēti kā pornogrāfija.¹⁴³

Vēl kratīšanā izņemtas piecas vēstules, 34 pirmskara žurnāla “Atpūta”¹⁴⁴ numuri, žurnāla “Lāčplēsis”¹⁴⁵ numurs un divi 1939. gadā iznākuša žurnāla “Stāsti un romāni”¹⁴⁶ numuri. Tāpat izņemti pirmskara Latvijā iznākušie izdevumi un ārzemju grāmatas. Šāda rakstura materiālus padomju represīvie orgāni pēc vajadzības mēdza traktēt kā pretpadomju literatūru. Jau 30. aprīlī tika sastādīta apsūdzība. Saskaņā ar to Gunārs Vīndedzis ilgus gadus esot zīmējis pornogrāfiskus zīmējumus sev un saviem paziņām, kā arī glabājis savā dzīvoklī šāda rakstura fotogrāfijas un fotoreprodukcijas. Bet pēc tam sagatavotā lieta tika nodota tālākai izmeklēšanai Rīgas pilsētas Kirova rajona prokuratūrai.¹⁴⁷ Šis apstāklis ļauj domāt, ka apcietinātais, kuru nevarēja pievienot “grupai”, lietas veidotājus neinteresēja.

¹⁴¹ Lēmums par G. Vīndedža apcietināšanu. LNA LVA, 1986-1-41349, 7. lp.

¹⁴² Pjetro Aretino (1492–1556) dzīvojis Venēcijā vēlīnās renesanses laikmetā un ievērojams ar savu satīrisko dzeju un pamfletiem.

¹⁴³ Rīgas pilsētas 6. iecirkņa tautas tiesas spriedums G. Vīndedža krimināllietā 1957. gada 16. jūlijā.

¹⁴⁴ “Atpūta” – ilustrēts žurnāls, iznāca reizi nedēļā no 1924. līdz 1941. gadam.

¹⁴⁵ “Lāčplēsis” – Latvijas Kara invalīdu savienības izdots iknedēļas žurnāls, iznāca no 1920. gada līdz 1939. gadam.

¹⁴⁶ “Stāsti un romāni” – iknedēļas žurnāls, iznāca no 1939. gada janvāra līdz 1940. gada jūlijam.

¹⁴⁷ Lēmums par G. Vīndedža lietas nodošanu izmeklēšanai Rīgas pilsētas Kirova rajona prokuratūrai. LNA LVA, 1986-1-41349, 13. lp.

Apsūdzēto grupas konstruēšana

VDK bija vajadzīga noziedzīga grupa vai organizācija. Tāpēc par ikvienu jaunu izmeklēšanas gaitā nosauktu uzvārdu tūdaļ tika uzdoti atbilstoši papildu jautājumi. Visi apcietinātie savā starpā nebija pat pazīstami. Savukārt tie, kuri viens otru zināja, pazina cits citu ne pārāk labi. Acīmredzot tādēļ sinhroni apcietinātos Ļevu Samoilovu-Babinu un Gunāru Vīndedzi nācās nodalīt divās atsevišķās krimināllietās, bet Samoilova-Babina lietai bija iespējams pievienot vēl kādus cilvēkus. Izmeklēšana Samoilova-Babina lietā sākotnēji saistījās ar interesi par viņa paziņu loku un personām, kurām viņš bija devis par pornogrāfiskiem uzskatītos materiālus. Jau otrajā nopratināšanā (22. aprīlī) izmeklētāju Pavlovski interesēja Samoilova-Babina paziņu loks, pirmām kārtām, Jurijs Abizovs, kurš, saskaņā ar Samoilova-Babina sacīto,¹⁴⁸ bija viņam iedevis daļu apsūdzībā figurējošo materiālu.¹⁴⁹ Iespējams, ka izmeklētājiem tāpat bija zināms, ka Samoilovs-Babins ar Abizovu bija mainījušies ar attiecīgajām kartītēm, un nopratināšanā tiem vien vajadzēja apstiprinājumu no apsūdzētā puses. Vēlāk izmeklētāju intereses mainījās un jautājumi par pornogrāfiskajām fotogrāfijām un zīmējumiem vairs nebija galvenie, bet interese saistījās ar Samoilova-Babina un citu viņam zināmu personu politiskajiem uzskatiem. Tā 26. aprīļa nopratināšanā izmeklētājs interesējās par vēsturnieka Vasilija Dorošenko uzskatiem, kurš it kā mēnesi pēc Abizova kāzām, kaut kad 1955. gadā, savā dzīvoklī ir sacījis, ka “mūsu tauta jau no Čingishana laikiem tiek nemitīgi apspiesta”.¹⁵⁰ Nopratināšanas protokolā pasvītrotas visas Samoilova-Babina frāzes, kuras liecināja par “pretpadomiskiem” Dorošenko izteicieniem. 26. aprīlī nopratināšanā, kura ilga no plkst. 15.50 līdz 19.30, Samoilovam-Babinam pat jautāja, kādēļ viņš nav ziņojis drošības orgāniem par Dorošenko pretpadomju uzskatiem.¹⁵¹ Spriežot pēc Operatīvo pārbaūžu reģistrācijas žurnāla ierakstiem, nedaudz vēlāk, 1957. gada 27. maijā, pret Dorošenko uzsāka operatīvās pārbaudes lietu, kuru pārtrauca 1959. gadā.¹⁵²

¹⁴⁸ Lēmums par G. Vīndedža lietas nodošanu izmeklēšanai Rīgas pilsētas Kirova rajona prokuratūrai. LNA LVA, 1986-1-41349, 21. lp.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 24. lp.

¹⁵⁰ Samoilova-Babina 26. aprīļa nopratināšanas protokols, 34. lp.

¹⁵¹ *Ibid.*, 35. lp.

¹⁵² LNA LVA, 1-24-12., 23. lp.

Arī 4. jūnija Samoilova-Babina nopratināšanas, kas ilga no plkst. 9.40 līdz 12.20, protokols liecina, ka VDK interesējās par Jurija Abizova politiskajiem uzskatiem: “Vai Abizovs ir kādreiz pieļāvis pretpadomju izteicienus vai slavējis buržuāziskās kultūras priekšrocības? [...] Vai Abizovs ir jūs iepazīstinājis ar pretpadomju vai pornogrāfisku literatūru?”¹⁵³

Attiecībā uz politiskajiem uzskatiem un pretpadomju literatūru Samoilovs-Babins atbildēja noliedzoši.¹⁵⁴ Viņa teiktais protokolā fiksēts šādi:

“1954. vai 1955. gadā J. Abizovs man rādīja pornogrāfiska satura grāmatu “Saturnīna memuāri”. Līdzās šai grāmatai Babins man rādīja arī kaut kādu grāmatu franču valodā ar erotiska rakstura zīmējumiem, vai tur bija arī pornogrāfiski zīmējumi, neatceros. Ar pornogrāfiska rakstura tekstiem Abizovs mani neiepazīstināja. Un vispār par viņa pierakstiem es neko nezīnu.”¹⁵⁵

Šis pēdējais apgalvojums varētu neatbilst patiesībai, jo Abizova “pornogrāfiskās” folkloras kolekcijā ir atrodamas arī vārsmas, kuras it kā rakstījis un devis Samoilovs-Babins.¹⁵⁶ Attiecīgais nopratināšanas protokols liecina par to, ka izmeklētāju interesēja galvenokārt citas personas, kurām Babins būtu devis vai no kurām saņēmis materiālus, kurus varēja izmantot apsūdzībai pornogrāfijā.

Savukārt protokolā pieminētās ilustrācijas ir 18. gs. vara gravīras. Šīs gravīras kādreiz tika izgatavotas tieši “Saturnīna memuāru” ilustrēšanai. Tās rotāja arī 1911. gadā Leipcigā vācu valodā iznākušo grāmatas izdevumu, kuru bija šķirstījuši apcietinātie. Par noziegumu VDK uzskatīja to, ka no atsevišķām grāmatas lappusēm savām vajadzībām viņi bija izgatavojuši fotokopijas. Nav ziņu par to, ka šī konkrētā grāmata vai viss sacerējums kopumā jebkad PSRS būtu oficiāli aizliegti.

Kā vēl viena noziedzīga epizode fiksēta Samoilova-Babina sadarbība ar fotogrāfu Gunāru Raki.

Atbildot uz jautājumiem, mākslinieks skaidro, ka 1949. gada rudenī, kad nav varējis strādāt savā fotolaboratorijā, devis Rakem izgatavot bildes no saviem negatīviem. Bet ap 1955. gadu devis viņam pārfotografēt arī vienu vai divus retušētus uzņēmumus. Tāpat devis viņam pārfotografēt

¹⁵³ Samoilova-Babina 4. jūnija nopratināšanas protokols, 64. lp.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ LNA LVA, 1986-1-41864, Lietiskie pierādījumi, 73. lp.

franču žurnālus ar akta fotogrāfijām, kā arī lūdzis viņu izgatavot fotoreprodukcijas no kādas grāmatas ilustrācijām. Šī grāmata bija atdodama, jo pats mākslinieks to bija aizņēmis no Jurija Abizova.

Tāpat, kā lietiskais pierādījums lietā figurē Samoilova-Babina izgatavota un Rakem dāvināta grafika. Par to mākslinieks stāsta, ka darinājis to “vecfranču stilā” un, kad kolēģi nespēja to atšķirt no īstiem senlaiku darbiem, nolēmis šī darba ornamentā iešifrēt arī savu parakstu un novēlējumu: “L. Samoilov 1955”, “Iu. I”, “L. S.”, “Edgaru posviashchaiu” [veltu Edgaram].¹⁵⁷ Līdz ar to izmeklēšana kā pornogrāfisku ir klasificējusi arī atzītu mākslas darbu.

Tiesas procesa norise

Tiesāšana Samoilova-Babina, Rakes, Pečerska un Abizova lietā notika 1957. gada 10.–12. jūlijā. Lietu izskatīja LPSR Augstākās tiesas krimināl-kolēģija. Priekšsēdētājs – Vladimirs Kabaškins, piesēdētāji – A. Čebaņenko un N. Ansbergs. Tomēr krimināllietā netika piespriests tik bargs sods, kā VDK to būtu vēlējusies.

Pēc rūpīgas, slēgtas lietas izskatīšanas, pēc pārdesmit liecinieku nopratināšanas, tiesa nonāca pie sprieduma: Gunārs Rake saskaņā ar Krievijas PFSR kriminālkodeksa 182.¹ pantu notiesāts uz viena gada brīvības atņemšanu; Ļevam Samoilovam-Babinam, Pēterim Pečerskim un Jurijam Abizovam saskaņā ar šo pašu pantu piespriesti vienu gadu ilgi labošanas darbi viņu līdzšinējā darba vietā bez brīvības atņemšanas, ieturot katru mēnesi 25 % mēnešalgas. Samoilovs-Babins, Abizovs un Pečerskis tika atbrīvoti tiesas zālē.¹⁵⁸

Iespējams, apsūdzētajiem visai labvēlīgā tiesas spriedumā sava loma bijusi arī advokātu profesionalitātei. Par to liecina apstākļi, ka prokurors Tarasovs pieprasīja Samoilovam-Babinam un Abizovam vienu gadu reālas brīvības atņemšanas, bet Rakem – divus gadus.¹⁵⁹ Par soda samazināšanu iestājās advokāti Milovs un Skuteļskis.¹⁶⁰ Turklāt no lietas materiāliem redzams, ka Pēteri Pečerski pozitīvi un tikai pozitīvi raksturo

¹⁵⁷ LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 211. lp.

¹⁵⁸ Tiesas spriedums. LNA LVA, 1986-1-41864, 4. sēj., 83. lp.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 75. lp.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 74. o. p.

Latvijas Valsts izdevniecības direktors Pēteris Bauģis¹⁶¹, kā arī Valsts filharmonijas direktors Arvīds Darkevics¹⁶² un partijas pirmorganizācijas sekretārs Elmārs Irbe¹⁶³. Samoilovu-Babinu savukārt pozitīvi raksturojis laikraksta “Sovetskaia Molodezh” redaktors Pjotrs Belovs.¹⁶⁴ Par viņu bija uzrakstīts diezgan pozitīvs oficiālais raksturojums, kuru parakstījuši LPSR Mākslinieku savienības atbildīgais sekretārs Ārijs Skride un savienības grafiķu sekcijas priekšsēdētājs Marģers Vītoliņš.¹⁶⁵ Abizova, Samoilova-Babina un Pečerska atbrīvošanas pamatojumā bija rakstīts:

“Tiesas kolēģija, ņemot vērā izteikti pozitīvās atsauksmes no Samoilova-Babina, Pečerska, Abizova darba vietām, godīgi un ar pienākuma apziņu veikto darbību noteiktās radošās mākslas sfērās, viņu vaļširdīgo atziņšanos veiktajos noziegumos un to, ka, atrodoties brīvībā, viņi varētu būt sabiedrībai ļoti noderīgi, uzskata, ka ir iespējams attiecībā pret viņiem piemērot KPFSR KK 51. pantu un piespriest sodu, kurš nav saistīts ar brīvības atņemšanu.”¹⁶⁶

Kopumā Samoilovam-Babinam bez visa minētā inkriminēja to, ka viņš 1947. un 1948. gadā atļāvis uzzīmēt dažus zīmējumus, kuri tika interpretēti kā pornogrāfiski. Savukārt 1949. gadā Melnās jūras kūrortā viņš uzņēmis vairākus kailfoto. Pečerskis izrādījās vainīgs, jo viņa mājas bibliotēkā bijušas grāmatas, kas nav aizliegtas, tomēr ir piedauzīgas. Abizovam pārņemts savāktās folkloras “pretpadomju gars”. Savukārt Rakem – svešu fotogrāfiju kopēšana un dažu kailfoto pastāvīga uzņemšana.¹⁶⁷

Līdzīgs ir Rīgas pilsētas Maskavas rajona 6. iecirkņa tautas tiesas spriedums Gunāra Vīndedža lietā. Lai arī viņš tika tiesāts atsevišķi, arī viņam uz tā paša likuma panta pamata piesprieda reālu sodu – gadu brīvības atņemšanas.¹⁶⁸

¹⁶¹ Pēteris Bauģis (1914–2000), rakstnieks, Latvijas Valsts izdevniecības direktors un galvenais redaktors. Sk.: Latvijas Valsts izdevniecības raksturojums par muzikālās daļas redaktoru Pēteri Pečerski. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 163. lp.

¹⁶² Arvīds Darkevics (1918–1992), LPSR Valsts filharmonijas direktors no 1954. līdz 1958. gadam.

¹⁶³ LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 164. lp.

¹⁶⁴ LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 76. lp.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 78. lp.

¹⁶⁶ Tiesas spriedums. LNA LVA, 1986-1-41864, 4. sēj., 83. lp.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 81.–83. lp.

¹⁶⁸ Spriedums G. Vīndedža krimināllietā. LNA LVA, 1986-1-41349, 10. lp.

Tiesa notika 1957. gada 16. jūlijā. Tā ilga dažas stundas. Spriedumā ir uzsvērts, ka tiesājamais jau no 1940. gada nodarbojies ar pornogrāfisku zīmējumu izgatavošanu, glabāšanu un fotoreprodukciju izgatavošanu no šādiem zīmējumiem. Viņš ir rādījis šādus zīmējumus pilsoņiem Koklem,¹⁶⁹ Rikmanim,¹⁷⁰ Bēmam¹⁷¹ un citiem. Tiesājamā vaina pierādīta ar liecinieku Veldres un Viktora Šmita liecībām un kratīšanā izņemtiem lietiskiem pierādījumiem.¹⁷²

Par to, kādēļ VDK bija nepieciešama par pornogrāfijas glabāšanu un izplatīšanu apcietināto grupa, liecina apstākļi, ka par šo tiesas procesu rakstīja arī LPSR prese. Process bija iecerēts kā paraugprocess, iespējams, lai vērstos pret brīvdomību radošās inteliģences aprindās. Šo aspektu piemin Boriss Ravdins 2016. gadā sarunā ar Aldi Upmali, sakot, ka Rakstnieku savienības vadība ar Samoilova-Babina notiesāšanu biedēja pārlieku brīvdomīgos latviešu padomju autorus.¹⁷³

1957. gada 1. augustā, divas nedēļas pēc tiesas procesiem, laikraksts “Cīņa” nāca klajā ar savdabīgu “reportāžu no tiesas zāles”. Redakcijas rakstā “Notiesāti pornogrāfisti” laikraksts ziņoja:

“Latvijas PSR Augstākā tiesa vairāk nekā divas dienas izskatīja šo lietu. Pavisam neparasts bija apvainoto kontingents: uz apsūdzēto sola mākslinieks, mūziķis, fotogrāfs un cilvēks, kas sevi uzskata par literātu. Visai parasts nebija arī kriminālkodeksa pants, pēc kura sauc pie atbildības par pornogrāfisku attēlu pagatavošanu, glabāšanu un izplatīšanu.

Visi apsūdzētie atzinās, ka ir vainīgi, divi – pilnīgi, divi – daļēji. Taču tiesas izmeklēšanā uzrādītā apsūdzība izrādījās pamatota gan ar liecinieku liecībām, gan ar lietišķajiem pierādījumiem. Lietpratēju ekspertīze pilnīgi noraidīja Abizova apgalvojumu, ka viņa “riebīgo vārsmu, častušku un anekdotu “kolekcija” varētu būt “folkloras vākšana”.

Augstākā tiesa piesprieda Abizovam, Pečerskim un Samoilovam vienu gadu labošanas darbos darba vietā, atvelkot no algas

¹⁶⁹ Acīmredzot domāts Leo Kogle (1924–1964), viens no talantīgākajiem 50. un 60. gadu pirmās puses latviešu gleznotājiem.

¹⁷⁰ Acīmredzot domāts dzejnieks Ludvīgs Ottomārs Rikmanis (1928–1989), 1957. gada oktobrī apcietināts par pretpadomju propagandu un aģitāciju.

¹⁷¹ Acīmredzot domāts Romis Bēms (1927–1993), gleznotājs un mākslas zinātnieks.

¹⁷² Spriedums G. Vīndedža krimināllietā.

¹⁷³ Alda Upmaļa saruna ar Borisu Ravdinu 2016. gada 17. novembrī.

25 procentus. Fotografū Raki kā pornogrāfisko fotoattēlu tiešo organizatoru notiesāja ar vienu gadu cietuma soda.

Dažas dienas vēlāk Maskavas rajona 6. iecirkņa tautas tiesa izskatīja līdzīgu lietu, kurā apvainotais ir mākslinieks Vīndedzis, kas zīmējis un izplatījis savu pornogrāfisko zīmējumu reprodukcijas. Ievērojot šā “daiļrades” veida neķītro raksturu, Vīndedzi sodīja ar ieslodzījumu cietumā uz vienu gadu. 31. jūlijā LPSR Augstākā tiesa nolēma tautas tiesas spriedumu atstāt spēkā.”¹⁷⁴

Gunārs Rake lietā tika parādīts kā galvenais organizators, šķiet, tikai savas biogrāfijas dēļ. Šajā krimināllietā viņa vieta ir visai nenozīmīga, bet viņš ir bijis vienīgais no visiem apsūdzētajiem, kurš agrāk sodīts. 1951. gada 12. maijā Rīgas pilsētas Proletāriešu rajona tautas tiesa viņam piesprieda trīs gadus ieslodzījumā par to, ka viņš bija izvairījies no iesaukuma Sarkanajā armijā.¹⁷⁵ Zīmīgi, ka VDK vadība, par ko runa būs tālāk, šo lietu sauca galvenokārt par “Samoilova” vai “Samoilova un Abizova lietu”.

LPSR VDK bija neapmierināta ar tiesas spriedumu, par ko liecina 1927. gadā dzimušajam žurnālistam Vladislavam Gehtam rakstītā VDK atbilde.

LKP Centrālkomitejas “speciālajā mapē” ir Gehta 1957. gada 24. jūlijā VDK priekšsēdētājam Jānim Vēverim adresēta vēstule, kurā Gehts sūdzas par pārāk maigajiem sodiem lietā apsūdzētajiem.¹⁷⁶ Gehts bija liecinieks prāvā, viņam Samoilovs bija rādījis kādus nepiedienīgus materiālus. Gehts vēstulē uz četrām lappusēm izteica nožēlu, ka tiesa nav varējusi dot skaidru politisku novērtējumu Samoilova un viņa līdzinātāju noziegumam.¹⁷⁷ Tāpat viņš ir “ļoti nemierā ar tiesnešu “objektīvisko pozīciju”, kas ļāvusi advokātiem Milovam un Skuteļskim¹⁷⁸ ieslodzītos – Samoilovu-Babinu, Abizovu un Pečerski – parādīt kā nepatiesi apvainotus mocekļus. Bet lieciniekiem – Immermanim¹⁷⁹, Hermanim Braunam¹⁸⁰ [...] un citiem viņus

¹⁷⁴ Notiesāti pornogrāfisti. *Cīņa*, 01.08.1957.

¹⁷⁵ G. Rakes nopratināšanas protokols 25. maijā. LNA LVA, 1986-1-41864, 1. sēj., 102. lp.

¹⁷⁶ LPSR VDK vadītāja J. Vēvera vēstule LKP CK 2. sekretāram F. Kašņikovam 1957. gada 1. augustā. LNA LVA, PA-101-20-95, 70.–74. lp.

¹⁷⁷ *Ibid.*, 72. lp.

¹⁷⁸ Mihails Skuteļskis (1912–1968) dzimis Rīgā, beidzis tieslietu studijas LU 1935. gadā. Vācījās un PSRS kara laikā evakuējies uz PSRS. No 1946. gada strādāja par advokātu.

¹⁷⁹ Anatols Imermanis (1914–1998), dzejnieks un rakstnieks. Viens no detektīva žanra aizsācējiem latviešu literatūrā.

¹⁸⁰ Hermanis Brauns (1918–1979), pianists.

“mazgāt baltus”. Immermanis pat esot aizrunājies tik tālu, ka sācis spriest par rakstnieka tiesībām iepazīt dzīvi.”¹⁸¹ Tai laikā, kad zālē klātesošie izteikuši tiesājamās atbalstošas replikas un neparasti maigo tiesas spriedumu sagaidījuši ar aplausiem, prokurors Tarasovs neesot bijis uzdevuma augstums, jo nav uzdrošinājies dot pretsparu šādam nejaukam noskaņojumam tiesas zālē. Sava daļa pārmetumu tiek arī Rīgas centrālā grāmatu antikvariāta darbiniekiem, jo visas lietā figurējušās grāmatas taču nopirkta tur. Tajā esot pieejami gan krievu emigrācijas autoru darbi, gan erotiski izdevumi. Viņš pārmeta arī avīzes “Sovetskaia Latvija” redakcijas darbiniekiem piedalīšanos dzīrēs pie Samoilova pēc viņa atbrīvošanas.¹⁸² Gehta vēstulē Vēveram aizrakstījās pat tik tālu, ka apgalvoja, ka laikrakstā “Sovetskaia Molodezh” esot publicēti pornogrāfiski materiāli.¹⁸³

VDK vadītājs Vēvers atbildi uz šo vēstuli kopā ar savu komentāru nosūtīja LKP CK otrajam sekretāram Kašņikovam, uz kuras uzliktā rezolūcija datēta ar 1. augustu. Vēvers piekrita Gehta kritiskajam vērtējumam par Augstākās tiesas spriedumu:

“Pirms Samoilova u. c. aresta es iepazīstināju ar materiāliem biedrus Kalnbērziņu un Bisenieku, pēdējo iepazīstināju ar Abizova sacerētājiem pornogrāfiska rakstura pantiem, kuri bija caurasti ar pretpadomju garu. Biedrs Bisenieks ierosināja šo pūstošo inteliģenci, šo izvirtušo jaunatni arestēt un nodot tiesai. To mēs arī izdarījām, bet, ņemot vērā atsevišķu Augstākās tiesas darbinieku politiskā mugurkaula trūkumu, lieta tika nogremdēta.”¹⁸⁴

Tātad pirms arestu sākšanas VDK vadība ar savākto kompromitējošo materiālu iepazīstināja LKP CK sekretārus Jāni Kalnbērziņu¹⁸⁵ un Nikolaju Bisenieku¹⁸⁶. Tie bijuši ar VDK vienisprātis. Gehta vēstule – neatkarīgi no tā, vai viņa paša rakstīta vai VDK darbinieku inspirēta – puda

¹⁸¹ LPSR VDK vadītāja J. Vēvera vēstule LKP CK 2. sekretāram F. Kašņikovam 1957. gada 1. augustā. LNA LVA, PA-101-20-95, 73. lpp.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ Vladislava Gehta vēstule LPSR VDK vadītājam Jānim Vēveram 1957. gada 24. jūlijā, 70. lpp.

¹⁸⁵ Jānis Kalnbērziņš – LKP CK pirmais sekretārs (1940–1959).

¹⁸⁶ Nikolajs Bisenieks – LKP CK trešais sekretārs. Viņš 1957. gadā regulāri piedalījās VDK partijas komitejas sanāksmēs kā LKP CK pārstāvis. Spriežot pēc šo sēžu prezidija sastāva, viņš parasti bija vienīgais CK loceklis šajās sēdēs. Sk.: LNA LVA, PA-7962-1-52.

lietas virzītāju uzskatus viņu cīņā ar tiesu un prokuratūru un centās LKP CK pārliecināt par to, ka šajās institūcijās strādā bezprincipiāli un apolītiski darbinieki.

Kā liecina VDK partijas komitejas materiāli, 1956. gadā pieauga VDK darbinieku neapmierinātība ar to, ka tiesa un prokuratūra pārtrauca iesāktās lietas vai nepiesprieda pietiekoši bargus sodus par “politiskajiem noziegumiem”. Tā 1957. gada 15. augustā LPSR VDK partijas komitejas sēdē, kurā vairāki runātāji kritizēja prokuratūru un LPSR Augstāko tiesu, kāds Grišajevs sacīja, ka prokurora vietnieks J. Sprogis pārtraucis lietu pret LVU studentu Šperlingu¹⁸⁷, kurš 1956./57. mācību gadā publiski studentu un pasniedzēju klātbūtnē bija paudis pretpadomju uzskatus.¹⁸⁸ Tāpat viņš pauda neapmierinātību, ka Augstākā tiesa 1956. gadā 13 Krāslavas rajona jauniešu grupas dalībniekiem, “Antisemītiskās un antikomunistiskās savienības”¹⁸⁹ locekļiem, piesprieda tikai nosacītu sodu.¹⁹⁰

“Minētos faktus es minēju, [...] lai, izmantojot CK sekretāra Bisenieka klātbūtni, parādītu atsevišķu LPSR prokuratūras darbinieku

¹⁸⁷ Boriss Šperlings (dzimis 1937. gadā) tika arestēts 1957. gada 29. maijā par to, ka, būdams LVU 1. kursa students, 1956. gada 27. aprīlī semināra nodarbībā “atklāti uzstājās ar pretpadomju izteicieniem par sociālisma celtniecību PSRS un apmeloja PSKP un padomju valdības realizēto politiku”. Tāpat viņam inkriminēja vēl vairākas citas epizodes, kurās viņš studentu vidū uzstājies ar “pretpadomju aģitāciju”. Sk.: Lēmums par Borisa Šperlinga arestu 1957. gada 27. maijā. LNA LVA, 1986-1-41845 (Kontroles lieta), 3. lp. Ar LPSR prokuratūras 30. jūlija rezolūciju Šperlings tika atbrīvots no apcietinājuma, jo viņa izteikumus prokuratūra interpretēja kā “klūdainu semināru tēmās skatītu jautājumu izpratni”. Sk.: LPSR prokurora palīga Pahomova lēmums par lietas izbeigšanu. LNA LVA, 1986-1-41845 (personas lieta), 66.–67. lp. Savukārt 6. augustā VDK Izmeklēšanas nodaļas izmeklētāja leitnanta Paruševa sagatavotajā un nodaļas vadītāja vietnieka Pildanova apstiprinātajā slēdzienā norādīts, ka nepieciešams vērsties pie PSRS ģenerālprokurora ar lūgumu atcelt LPSR prokuratūras 30. jūlija lēmumu. Sk.: LNA LVA, 1986-1-41845, 2. sēj., 114.–123. lp. Ar tā paša gada 13. septembra LPSR prokurora palīga, jaunākā justīcijas padomnieka Ņikitina sagatavotu lēmumu LPSR prokuratūras 30. jūlija lēmums tika atcelts un izmeklēšana pret Šperlingu turpināta (124. lp.). No 1958. gada 7. līdz 9. janvārim notika tiesas sēde, kurā Šperlingam piesprieda divus gadus ieslodzījuma, un viņš tika apcietināts tiesas zālē. Sk.: LPSR Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas spriedums B. Šperlinga lietā, 316.–318. lp.

¹⁸⁸ Grišajeva referāts 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 149. lp.

¹⁸⁹ Sk.: Mārtiņš Dātavs. Pretpadomju propaganda un aģitācija LPSR valsts drošības iestāžu ierosinātajās krimināllietās: pretpadomju skrejlapu izplatīšanas piemērs, 1953. – 1956. No: Jarinovska (red.). *Lielais Brālis Tevi vēro*, 241.–294. lpp.

¹⁹⁰ Grišajeva referāts 10. jūnijā. LNA LVA, PA-101-20-95, 150. lp.

bezprincipialitāti, kuri ar vienu roku paraksta aresta sankciju, bet ar otru – atbrīvošanu, kā arī, manuprāt, atsevišķu LPSR Augstākās tiesas locekļu liberālismu.”¹⁹¹ runas nobeigumā sacīja Grišajevs.

Šādā kontekstā ir atspoguļota arī VDK attieksme pret Samoiloa-Babina un pārējo tiesas sēdi, kura pausta minētajā Pavlovska referātā. Ņemot vērā visai detalizēto “Samoilova lietas” izklāstu, secināms, ka ar tiesas lēmumu VDK vadība bija īpaši neapmierināta tieši Samoiloa-Babina lietas sakarā:

“Tālāk, izmeklējot Samoiloa lietu, tika konstatēts, ka vesela literatūras un mākslas darbinieku grupa nodarbojusies ar pornogrāfisko materiālu izgatavošanu un reklamēšanu. Ar šiem materiāliem tika iepazīstināta LKP CK un tika saņemts rīkojums saukt pie atbildības šo izvirtušo jaunatni, šo pūstošo inteligenci. Mēs izpildījām Centrālās Komitejas rīkojumu, bet acīmredzot sakarā ar atsevišķu Augstākās tiesas darbinieku – konkrēti biedra Kabaškina, Samoiloa, Abizova u. c. – politiskā mugurkaula trūkumu lieta izjaukta. Kā tiesnesis b[iedrs]. Kabaškins nav spējis principiāli novērtēt Samoiloa un viņa līdzzinātāju nozieguma politisko raksturu, bet pielika lielas pūles, lai apsūdzētiem piešķirtu “nepamatoti apsūdzēto mocekļu” oreolu. Pēc advokātu lūguma Kabaškins gandrīz divas dienas veltīja tam, lai uzklautu apsūdzēto pudeles brāļus par apsūdzēto it kā sabiedriski noderīgo darbu, kuri darbā laida visu, pat Samoiloa no laikrakstu un žurnālu redakcijām saņemto naudas pārvedumu pasakņus. Uzdevumu augstumos nav bijis arī valsts apsūdzētājs b[iedrs]. Tarasovs, kurš nedeļa pienācīgu pretsparu visām šīm nevēlamajām parādībām un tendencēm [..].

Neskatoties uz to, ka lietā bija dokumenti, kuri liecināja par Samoiloa pretpadomju noskaņojumu, Rakstnieku savienības atzinums, ka Abizova pantīņiem un dzejolīšiem ir pretpadomju raksturs un to, ka kriminālkodeksa pants paredz sodu par Samoiloa un viņa kompānijas noziegumu tikai brīvības atņemšanu, tiesa spriedumā rakstīja [..] un piemēroja viņiem KK 51. pantu.¹⁹² [..] Pēc tiesas sprieduma nolasīšanas, aplausiem skanot, apsūdzētie paspieda

¹⁹¹ Grišajeva referāts 10. jūnijā. LNA LVA, PA-101-20-95, 150. lp.

¹⁹² KPFSR Kriminālkodeksa 51. pants paredzēja iespēju piemērot sodu, kurš ir zemāks par zemāko attiecīgā apsūdzības pantā noteikto, bet tikai tādā gadījumā, ja tiesa spriedumā sniedz šādas rīcības motivāciju. Sk.: Ugolovnii kodekss PSFSR v redaktsii 1926 g. <https://coollib.com/b/124310/read>.

roku Kabaškinam un ar saviem zīmiem¹⁹³ aizbrauca prom, kur turpināja dzerstīties kopā ar avižu un žurnālu darbiniekiem par godu tādai uzvarai.”¹⁹⁴

Tomēr pat šāda veida process apcietinātajiem radīja vismaz īslai-cīgas problēmas. Tiesas zālē atbrīvotie ieslodzījumā bija pavadījuši četrus mēnešus. Viņi piedzīvoja arī piesardzīgu attieksmi no darba devējiem. Jurijs Abizovs vēstulē LKP CK pirmajam sekretāram Arvīdam Pelšem 1960. gada 23. janvārī raksta, ka jau trīs gadus dzīvo ar zīmogu, kas tam atņēmis iztikas līdzekļus. Darbā viņu nekur neņem. Strādāt par pasniedzēju nedrīkst! Tulkot – nedrīkst! Rediģēt – nedrīkst! Lasīt lekcijas – nedrīkst! Strādāt avīzē – nedrīkst! Rezultātā viņš nolemts piespiedu bezdarbam, jo pārlieku “modri biedri” visur cenšas no viņa atbrīvoties!¹⁹⁵

Līdzīgs liktenis piemeklēja arī pārējos. Pēteris Pečerskis slimoja, ilgstošā neziņa un VDK kamerā izmeklēšanas laikā pavadītie mēneši bija stipri sagrāvuši viņa veselību. Bet Ļeva Samoilova-Babina ģimenei pēc kāda laika vispār Latviju nācās atstāt.

Vēl viena krimināllieta, ko VDK uzskatīja par izgāztu Augstākās tiesas “politiskās tuvredzības” dēļ un kuru minēja Pavlovskis jau iztirzātajā referātā VDK komunistiem, bija 1957. gada 1. martā arestētā Latvijas Neatkarības kara dalībnieka, 1900. gadā dzimušā Aleksandra Grīnberga lieta.¹⁹⁶ Par to Pavlovskis sacīja:

“Mēs šī gada janvārī arestējām kādu G., kurš tieši darba vietā gaišā dienas laikā lasīja strādniekiem laikrakstu “Cīņa” un komentēja to pretpadomju interpretācijā. Tresta strādnieki šo G. tā arī sauca – “pretpadomju aģitators”. Izmeklēšanas gaitā un tiesā tika pierādīts, ka viņš nav jauniņais pretpadomju darbā, jau 1925. gadā viņš piedāvāja savus pakalpojumus ohrankai¹⁹⁷ cīņai ar komunistisko kustību. Tomēr Augstākā tiesa šo niknāko padomju varas ienaidnieku notiesāja tikai uz vienu gadu ieslodzījumā. Gribētos

¹⁹³ Par “zīmiem” sauca ZIM markas sešvietīgus limuzīnus, ražotus no 1949. līdz 1959. gadam.

¹⁹⁴ Kapteiņa Pavlovskā referāts LPSR VDK partijas komitejas sēdē 1957. gada 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 140. lp.

¹⁹⁵ Vēstules kopija no Borisa Ravdina privātā arhīva.

¹⁹⁶ Sk.: Jānis Ķeruss. LPSR Valsts drošības komitejas vērsšanās pret “pretpadomju propagandu un aģitāciju”: 1957. gada krimināllietu analīze. No: Jarinovska (red.). *Liels Brālis Tevi vēro*.

¹⁹⁷ Domāta Latvijas Republikas Politiskā pārvalde.

jautāt, vai sabiedrībai kādu labumu dod šādi tiesu procesi. Nē, nedod. Tie kompromitē padomju varu un rada nesodāmības sajūtu par veiktajiem noziegumiem. Līdz tiesu darbiniekiem acīmredzot vēl nav nonākusi PSKP CK vēstule par to, ka proletariāta diktatūras orgāniem arī turpmāk ir jāsoda īstenie padomju varas ienaidnieki.”¹⁹⁸

LPSR Augstākās tiesas materiālos atrodama tikai neliela informācija par konfliktu ar citām varas institūcijām sprieduma bardzības jautājumos. Piemēram, 1957. gada 30. septembrī LPSR Augstākās tiesas partijas organizācijas sanāksmē Valfrīds Kauke¹⁹⁹ skaidroja:

“Pēdējā gadā Augstākā tiesa samazinājusi spriedumus 15 % gadījumu. Mums nākas uzklaustīt pretenzijas, ka nepamatoti samazinām soda ilgumu. Tomēr lielākā daļā gadījumu pretenzijas bijušas nepamatotas. Piemēram, pretenzijas nākušas no Krustpils rajona, bet pēc pārbaudes konstatēts, ka soda samazināšana bija pamatota. Šīs pretenzijas liecina par pagātnes pieradumu, kad mūs aicināja pastiprināt represijas. Tagad soda prakse ir stabilizējusies un vajag uzmanīgi risināt sodu samazināšanas jautājumus.”²⁰⁰

Destalinizācijas un liberalizācijas procesi veicināja dažādu institūciju un pārvaldes struktūru interešu partikulārisma veidošanos. Līdz ar to etniska, ideoloģiska vai cita rakstura motivēti konflikti starp VDK un LPSR Augstāko tiesu 50. gadu beigās nav nekas neparasts. LPSR VDK partijas organizācijas 1958. un 1959. gada protokolos vairs nav atrodamas sūdzības par tiesu sistēmas darbību. Vēlāko gadu protokoli nav saglabājušies.

Secinājumi

Pētījumā tika aplūkota LPSR VDK 1957. gadā ierosinātā krimināl-lieta pret vairākiem latviešu inteliģences pārstāvjiem no dažādām etniskajām grupām. Lieta sākās ar karikatūrista Ļeva Samoilova-Babina arestu 1957. gada 20. aprīlī, bet vēlāk – 25. maijā – šīs lietas ietvaros tika arestēti vēl trīs cilvēki. Lieta nav tipiska, tā atšķiras no citām VDK attiecīgā laika lietām gan apsūdzēto etniskās un profesionālās piederības, gan arī izvirzīto apsūdzību dēļ.

¹⁹⁸ Kapteiņa Pavlovska referāts LPSR VDK partijas komitejas sēdē 1957. gada 15. augustā. LNA LVA, PA-7962-1-52, 140. lp.

¹⁹⁹ Valfrīds Kauke (1906–1988), LPSR Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieks.

²⁰⁰ LNA LVA, PA-357-1-8, 74. lp.

Lietas izpēte ļauj izteikt pieņēmumu, ka tā ir bijusi saistīta ar laika periodā no 1956. līdz 1958. gadam notikušo politisko represiju pastiprināšanos, kuras bija vērstas uz brīvdomības apkarošānu.²⁰¹ Arestētie tomēr nepiederēja tipiskākajām attiecīgā laika politiski represēto kategorijām – jauniešiem, strādniekiem vai zemāka līmeņa intelligences slāņu pārstāvjiem no latviešu etniskās grupas. Ļevs Samoilovs-Babins un Jurijs Abizovs bija iebraucēji, Samoilovs-Babins pat PSRS līmenī atzīts mākslinieks.

Vienīgās izvirzītās apsūdzības par pornogrāfisku materiālu glabāšanu un izplatīšanu arī bija netipiskas VDK darbībai. Šķiet, sākotnējo apsūdzību pēc 182.¹ panta bija mēģināts papildināt un vismaz Samoilovam-Babinam un Abizovam izvirzīt arī apsūdzību pēc KPFSR KK 58. panta par pretpadomju aģitāciju un propagandu. Tomēr šāda apsūdzība nebija iespējama ne apsūdzēto sociālā statusa, ne arī attiecīgo pierādījumu trūkuma dēļ. Kā tika konstatēts, tad, lai VDK varētu uzsākt krimināllietu, bija nepieciešams pat LKP CK akcepts. Tomēr Abizova vāktā folklorā un tajā konstatētā ironizēšana par padomju dzīves īstenību vai Samoilova-Babina sarakstē ar paziņām minētās brīvdomīgās frāzes nebija pietiekams pamats destalinizācijas periodā ierosināt krimināllietu par pretpadomju propagandu un aģitāciju. Līdz ar to lieta virzījās kā apsūdzība par pornogrāfijas glabāšanu un izplatīšanu, “nozieguma” nopietnības uzsvēršanai tika skatīta kā “pornogrāfistu grupas” lieta, par to rakstīja presē. Varbūt šāda grupas konstruēšana un lietas publicitāte bija saistīta ar mēģinājumu iebiedēt mākslinieku vidi? Vēl viena šīs lietas īpatnība ir tā, ka VDK vadībai neizdevās panākt notiesājošu spriedumu lietā. Par to liecina gan tās vadītāja Vēvera rakstītais, gan arī VDK kapteiņa Pavlovska referāts šīs iestādes partijas organizācijā.

Kopumā par šo “pornogrāfistu grupas” lietu atrodami daudz dažādu institūciju avoti, tomēr viens no galvenajiem jautājumiem joprojām nav līdz galam skaidrs – kāds bija šīs lietas mērķis, kādā institucionālā līmenī tā sākotnēji tikusi ierosināta.

²⁰¹ 1957. gadā konstatējams lielākais VDK uzsākto politiski motivēto krimināllietu skaits gan PSRS kopumā, gan Latvijā kopš 1953. gada. Vēlākajos gadu desmitos, vismaz LPSR, VDK vairs neierosināja tik daudz krimināllietu (Sk: Jānis Ķeruss. LPSR VDK vēšanās pret “pretpadomju aģitāciju un propagandu”: 1957. gada krimināllietu analīze. No: Kristīne Jarinovska (red.). *Lielais Brālis Tevi vēro*.

Approach of the KGB of the LSSR against the Creative Intelligentsia of Latvia at the End of the 1950s: An Example of the 1957 Case of Riga Artists “Pornography Group”

Summary

The article analyses the only criminal case of the KGB (Committee for State Security) of the Latvian SSR, in which only the possession and distribution of materials of pornographic nature were incriminated. The case is not typical of the KGB cases of the time neither due to the ethnic and professional affiliation of the accused, nor because of the charges brought forward. The study examined the criminal case initiated by the KGB of the LSSR in 1957 against four representatives of the Latvian intelligentsia, three of whom had no connection with the Latvian pre-war society and one of them (Lev Samoilov-Babin) was a recognised graphic artist and cartoonist in the USSR. The case started with the arrest of the cartoonist Samoilov-Babin on April 20, 1957, followed by three more arrests on May 25.

The study allows to make the assumption that the case was related to the period between 1956–1958 known as intensification of political repressions which were aimed at combating freedom of thought. However, those arrested did not belong to the most typical categories of the politically repressed at the time – young people, workers or representatives of the lower intelligentsia from the Latvian ethnic group. Samoilov-Babin and Abizov were newcomers.

The single charges of possessing and distributing pornographic material were also atypical for KGB activities. It seems that an attempt was made to escalate the original charge under Article 1821, and Samoilov-Babin and Yuri Abizov were also charged under Article 58 of the Criminal Code of the Communist Party for anti-Soviet agitation and propaganda. Such accusation was impossible, however, both due to the social status of the accused and the lack of relevant evidence. The KGB initiated a criminal case with the approval of the Central Committee of the LKP (Communist Party of Latvia), which was quite unusual for the practice of the time. However, the folklore collected by Abizov and the irony found in it about the reality of Soviet life or the free-spirited phrases mentioned in Samoilov-Babin’s correspondence with acquaintances were not a sufficient basis to initiate

a criminal case for anti-Soviet propaganda and agitation during the de-Stalinisation period. Therefore, the KGB filed the case as an accusation of possession and distribution of pornography, to emphasise the seriousness of the “crime” a “group of pornographers” was created, which was written about by the press. Perhaps this construction of the group and the publicity of the case is related to an attempt to intimidate the artists’ environment. Another peculiarity of this case is that the leadership of the KGB failed to obtain a conviction in the case.

Keywords: pornography, KGB, Lev Samoilov-Babin, Yuri Abizov, de-Stalinisation, political repression.

Ķeruss, Jānis

*Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte /
Faculty of History and Philosophy, University of Latvia*

Upmalis, Aldis

Mg. sc. pol.